

Petar Bašić

*(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)*

Ivica Miškulin

*(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)*

GRUBIŠNOPOLJSKA KRONIKA 1990.-1991. (II. dio)

UDK 355.45(497.5 Grubišno Polje)"1990/1991"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 2. 3. 2010.

U radu autori, na temelju dostupnog arhivskog i novinskog gradiva te relevantne literature, analiziraju događanja na području tadašnje općine Grubišno Polje tijekom 1991. Nakon već uznapredovalog procesa etničke homogenizacije dviju najbrojnih zajednica došlo je do pokušaja nasilnog odvajanja dijela grubišnopoljske općine iz ustavnog i teritorijalnog poretka Republike Hrvatske. Suočene s oružanim napadom i drugim terorističkim djelovanjem pobunjenih Srba, lokalne hrvatske vlasti bile su prisiljene reagirati. U vojnoj akciji hrvatskih snaga, izvedenoj potkraj listopada i početkom studenog 1991. oslobođen je okupirani dio općine.

Ključne riječi: općina i grad Grubišno Polje, Bilogora, pobunjeni Srbi, Domovinski rat, akcija *Otkos-10*, terorizam.

Umjesto uvoda

„Krajem 1990. situacija na području grubišnopoljske općine pokazivala je određene karakteristike koje su bile tipične za druga hrvatska područja naseljena većim brojem srpskog stanovništva. Ponajprije, hrvatsko i srpsko stanovništvo općine homogeniziralo se oko vodeće hrvatske i srpske političke stranke u Hrvatskoj, tj. HDZ-a [Hrvatske demokratske zajednice] i SDS-a [Srpske demokratske stranke]. Grubišnopoljski SDS-a, od svog osnivanja, u lipnju [1990.], razvio je političke aktivnosti prilično širokog raspona koje su kulminirale provođenjem nelegalnog izjašnjavanja o srpskoj autonomiji kao prvog koraka u zamišljenom izdvajanju prostora općine iz sastava Republike Hrvatske. Također, jedna od važnijih komponenti javnog djelovanja SDS-a uopće, pa tako i onog grubišnopoljskog, bila je javno istupanje o postojanju navodne neravnopravnosti te onda, posljedično, i ugroženosti hrvatskih Srba. [...] Isticanje navodne srpske neravnopravnosti imalo je, zapravo, isključivo

pragmatičku funkciju, u skladu s namjerama vodstva hrvatskog SDS-a tj. trebalo je poslužiti u svrhe daljnjeg homogeniziranja srpskog stanovništva. Stvarnost je bila drugačija. Upravo je na tu činjenicu i ukazivano u rijetkim javnim istupima grubišnopoljskih prvaka HDZ-a. Stavovi, koji su dolazili iz redova lokalnog SDS-a, a koji su u tamošnjem HDZ-u okarakterizirani kao 'opasne tvrdnje', s pravom su smatrani jednim od glavnih uzročnika sve veće zategnutosti u odnosima grubišnopoljskih Hrvata i Srba.“¹

Razvoj političkih odnosa na području općine do ljeta 1991.

U skladu sa situacijom u Hrvatskoj – koja je bila obilježena općim pogoršanjem hrvatsko-srpskih odnosa, daljnjom političko-nacionalnom homogenizacijom dviju najbrojnijih etničkih zajednica, ali i narušavanjem sigurnosnog stanja – nije se moglo očekivati da će početak nove, 1991., donijeti smirenje stanja niti na području grubišnopoljske općine. Općinsko čelništvo je u siječnju 1991., stoga, reagiralo posebnim priopćenjem, u kojem je pozvalo građane „da se vrate svojim svakodnevnim poslovima i mirnom životu“.² Ipak, karakteristično je kako je najveći dio ovog priopćenja bio upućen pripadnicima srpske manjine tj. istaknuto je kako „objektivnih razloga za veću uznemirenost i strah među pripadnicima naše [grubišnopoljske] općine, posebno srpske nacionalnosti nema“.³ Radilo se, u biti, o reakciji općinskog čelništva na promidžbenu kampanju Jugoslavenske narodne armije (JNA) – afera „Špegeljev film“ – koja je za cilj imala diskreditaciju hrvatskog republičkog vodstva, u vezi s nabavkom naoružanja u organizaciji HDZ-a. Dio tog naoružanja podijeljen je i na području grubišnopoljske općine, što je našlo odjeka u kampanji JNA.⁴ Općinsko čelništvo – koje je bilo u komunističkim rukama, oličenim u ogranku lokalnog ogranka Saveza komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP) – time je zapravo nastavilo s provedbom svojevrsne politike nezamjeranja tj. vjernosti nadnacionalnoj (komunističko-jugoslavenskoj) političkoj platformi, koja je, između ostalog odabrana i kao najbolje sredstvo za ostanak na vlasti iako, što je višestruko potvrđeno još u dru-

¹ Petar Bašić, Ivica Miškulin, „Grubišnopoljska kronika 1990.-1991. (I. dio)“, *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod, 7/2007., br. 7, 367.-368.

² „Stavovi Predsjedništva i Izvršnog vijeća Skupštine općine Grubišno Polje o aktualnoj političkoj i sigurnosnoj situaciji na području općine“, *Grubišnopoljski List* (dalje *GL*), Grubišno Polje, 29. siječnja 1991.

³ *Isto*.

⁴ „Kalašnjikovi' na svakom koraku“, *Narodna Armija*, Beograd, 28. januara 1991. Takozvani „Špegeljev film“, prozvan po tadašnjem hrvatskom ministru obrane Martinu Špegelju, u javnosti je prikazan 25. siječnja 1991. Radilo se o završnom potezu medijskog rata protiv Hrvatske, koji je Jugoslavenska narodna armija (JNA) povukla s ciljem diskreditacije hrvatskog vodstva, u vezi s naoružanjem pričuvnog sastava snaga unutarnjih poslova. No, s druge strane film je trebao poslužiti i kao potreban povod za pripremanu izravnu akciju JNA, tj. uhićenje pripadnika hrvatskog i slovenskog političkog vrha. Opširno o tome u Davor MARIJAN, *Slom Titove armije. JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Zagreb, 2008., 231.-241.

goj polovici 1990., takvo stanje nije odgovaralo stvarnim političkim afinitetima dominantne većine stanovništva općine.

Pored toga, navodi iz priopćenja bili su u suprotnosti sa stvarnim stanjem hrvatsko-srpskih odnosa, a upravo će epizoda s naoružavanjem pripadnika HDZ-a to na jasan način pokazati. Naime, na dan 26. siječnja 1991., u rano poslijepodne, lokalni HDZ je najavio održanje skupa podrške hrvatskom vodstvu, no nekoliko sati ranije već je došlo do prosvjednog okupljanja građana srpske nacionalnosti. Njih nekoliko stotina okupilo se pred prostorijama općinske skupštine gdje je, kako je navedeno, „dana bezrezervna podrška Predsjedništvu SFRJ da uspostavi ustavni i pravni poredak, a JNA da izvede pred lice javnosti sve teroriste koji su pripremali terorističke akcije“; prosvjed je održan u organizaciji grubišnopoljskog ogranka SDS-a, a, karakteristično, bile su istaknute „jugoslavenska zastava, hrvatska sa zvijezdom, te srpske zastave sa zvijezdom, znakom SDS-a i krstom u sredini“.⁵ Prosvjednici su potom otišli pred prostorije lokalne stanice javne sigurnosti (SJS), a upravo u tom trenutku započelo je najavljeno okupljanje u organizaciji HDZ-a. Nastavak epizode s isticanjem simbola na najbolji je način upućivao na visok stupanj etničke homogenizacije; naime, sada su s jarbola ispred lokalnih skupštinskih prostorija skinute „dvije hrvatske zastave sa zvijezdom i istaknute sa šahovnicom“.⁶

Gljučni doprinos etničkoj homogenizaciji tamošnjeg srpskog stanovništva na temelju političke platforme obilježene nacionalnom isključivošću, a time posljedično i sve lošijem stanju hrvatsko-srpskih odnosa, davala je ponajviše općinska organizacija SDS-a. Njezini prvaci Branko Popović i Živko Zagorac početkom veljače 1991. izabrani su u uže rukovodstvo posebnog *Regionalnog odbora* SDS-a za Slavoniju, tijela čija je zadaća bila koordinacija djelovanja općinskih i mjesnih odbora SDS-a u Slavoniji.⁷ Navedeni odbor, istog nadnevka, obratio se pismom Predsjedništvu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), u kojem je položaj srpskog stanovništva opisan u najtamnijim crtama. U pismu je, naime, navedeno: „Srpski narod u Slavoniji i Baranji ne spava, goloruki starci i žene drže straže, dok se njihova djeca kriju van topline svojih domova. Sutra je nastavak školske godine, a srpska djeca koja nisu odvedena u Srbiju ili negdje drugdje, ne zna se da li će i kako će sjesti u školske klupe.“⁸ Takav stav o položaju srpskog stanovništva bio je u potpunom suglasju s tvrdnjama srbijanskog tiska. Primjerice, u članku u beogradskom dnevniku *Politika Ekspres*, u vezi s epizodom s naoružavanjem pristaša HDZ-a, a objavljenom nekoliko dana prije pisma saveznom predsjedništvu, tvrdilo se kako su „srpska sela u bjelogorskom [bilogorskom] [sic!] i bjelovarskom kraju minulog petka izbegla [...] pokolj“;

⁵ „Grubišno Polje, 26. siječnja 1991...“, *GL*, 29. siječnja 1991.

⁶ *Isto*.

⁷ „Bez kontakta s vladajućom strankom“, *GL*, 15. veljače 1991.

⁸ „Pismo Predsjedništvu SFRJ“, *GL*, 15. veljače 1991.

prenesena je i izjava anonimne ženske osobe, koja je zatražila da ju se nazove „Srpkinja“, a u vezi s filmskim uratkom s ciljem diskreditacije tadašnjeg hrvatskog vodstva, prema kojoj „nismo mi znali za tu televiziju, taj film, al' oni su se uplašili da im se vođa svih Hrvata ne vrati iz Beograda. Zato su zaskočili narod, zbog Franjine glave da nas sve pohapse“.⁹ Grubišnopoljski SDS, tj. njegov čelnik Branko Popović, odbio je povezanost s člankom.¹⁰ No, Popovićevo nijekanje povezanosti s ovim člankom nije moglo sakriti lako uočljivu poveznicu: središnja tema i članka u beogradskom dnevniku i pisma Regionalnog odbora SDS-a, u čijem vrhu se on nalazio, bila je nerealna tvrdnja o egzistencijalnoj ugroženosti srpskog stanovništva. Od toga pa do odbijanja svakog priznavanja nove hrvatske političke realnosti – demokratski izabrane republičke vlasti – srpsko stanovništvo grubišnopoljske općine te njegove političke predstavnike, oličene u općinskom SDS-u, dijelio je samo korak. Sredinom veljače 1991. njegov dobar dio već je bio prijeđen. Potkraj istog mjeseca učinjen je dodatan napor u tom smjeru; općinski SDS dodatno je pojačao svoj isključivi položaj. Na sastanku s općinskim čelništvom, organiziranom između ostalog i kako bi se pokušao anulirati zastoj u radu općinskih vlasti, čelnik SDS-a, Popović je u potpunosti odbacio eventualni hrvatski okvir rješenja nagomilanih problema u općini, podjednako i republički i lokalni. Naime, Popović je izričito naveo kako „neovisna i nezavisna država Hrvatska i konfederalna Jugoslavija koje se nude su vulgarna podvala prije svega srpskom narodu [...] Raspadom federativne Jugoslavije SDS će se boriti da srpski narod živi u jednoj državi.“; čak su i gotovo potpuno anacionalni grubišnopoljski komunisti – u ovom slučaju nevažno da li iz taktičkih razloga ili iz stvarnog uvjerenja – za SDS bili neprihvatljivi i to jer su izdali svoje „principe“ i postali „vjerni sluga hrvatskog vrhovništva“.¹¹ Izdaja komunista je, prema Popoviću, bila potpuna jer, kako je naveo, „program SKH-SDP nije bio Nezavisna Država Hrvatska“.¹² Ocjene prvaka grubišnopoljskog SDS-a u biti na najbolji način upućuju na jedan širi stav o eventualnoj ostvarenju hrvatske državnosti te odnosu hrvatskih Srba – čiji je dominantan politički izraz bio upravo SDS – prema tome: takva opcija nije dolazila u obzir.

Početak ožujka 1991. događanja u bližoj okolici grubišnopoljske općine privukla su pažnju lokalne javnosti. Naime, pokušaj nasilnog pripajanja pakračke općine Srpskoj autonomnoj oblasti (SAO) Krajina – samoproglase-
noj srpskoj upravno-teritorijalnoj jedinici, doveo je do očekivane destabilizacije prilika; radikalni Srbi barikadama su prepriječili cestovne pravce Pavlovac-Veliki Bastaji te Grubišno Polje-Veliki Bastaji kao i pravce između općina Grubišno Polje i Daruvar te Grubišno Polje i Virovitica (u mjestu

⁹ Branislav Popović, „Duga noć Franjinih talaca“, *Politika Ekspres*, Beograd, 31. januara 1991.

¹⁰ „Nismo autori članka“, *GL*, 15. veljače 1991.

¹¹ „Što SDS zamjera rukovodstvu općine?“, *GL*, 7. ožujka 1991.

¹² *Isto*.

Lončarica).¹³ Solidarnost s pakračkim sunarodnjacima nije bila jedini razlog ovakvih postupaka; upravo je, naime, Popović potkraj veljače 1991. najavio kako „srpski narod, pretežno lociran na bilogorskom dijelu nema što tražiti u konceptu i okviru ovakve općine kakva jest“.¹⁴ Uostalom, najava mogućeg odvajanja dijelova grubišnopolske općine – s obzirom na ranije spomenut načelan stav SDS-a predložen općinskom čelništvu – nije bila nikakvo iznenađenje, nego prije logična posljedica političke platforme navedene stranke. Vladajući komunisti reagirali su priopćenjem u kojem se osuđuju pokušaji destabilizacije Hrvatske te poziva na „mirno rješenje koje neće biti na štetu i jednog naroda“.¹⁵ Lokalni tjednik otkrio je kako je navedeno priopćenje ipak bilo više u skladu s ranije zauzetim neutralnim stavom negoli se radilo o osudi nasilnog pokušaja teritorijalnog prekrajanja Hrvatske. U priopćenju je navedeno kako su, u biti, obje strane (hrvatsko republičko vodstvo te srpski pobunjenici) podjednako zaslužne za destabilizaciju prilika jer, s jedne strane, „ekstremne i desne snage koje se verbalno najviše pozivaju na obranu suvereniteta Republike [Hrvatske] svojim ga antidemokratskim djelovanjem najviše ugrožavaju i ruše“, a s druge, „razni samozvani lideri i tobožnji 'narodni sluge' srpskog naroda svojom ga neodgovornom i huškačkom politikom najviše ugrožavaju i uznemiravaju“.¹⁶

Nezamjeranje nije bio jedini način na koji su općinske vlasti pokušale riješiti sada već višemjesečnu blokadu rada općinske skupštine. Potkraj ožujka 1991. organiziran je, primjerice, jedan od predstojećih brojnih međustranačkih sastanaka, na kojima su se pokušali usuglasiti stranački stavovi te prevladati postojeća sve dublja neslaganja. Teško je bilo očekivati kako će oni, u uvjetima sve izraženijeg političkog udaljavanja dviju najvažnijih stranaka – HDZ-a i SDS-a, dakako, kao rezultat njihovih potpuno isključivih političkih programa, rezultirati vidljivijim napretkom. Tako je zaključak, primjerice, ovog sastanka bio, između ostalog potreba osnivanja posebnog foruma za zaštitu ljudskih i građanskih prava ugroženih pojedinaca te pokretanje javnih tribina s ciljem rasprave o svojoj bitnoj općinskoj problematici, s posebnim naglaskom na uspostavljanju međunacionalnog povjerenja, prije svega onog između Hrvata i Srba.¹⁷ Sastanak je bio obilježen nedolaskom predstavnika SDS-a, što je uvelike odredilo njegov konačan ishod. Stoga se točnim može ocijeniti zaključak prema kojem spomenuti međustranački sastanak u biti nije doveo niti do kakvog opipljivijeg napretka „jer su mnoga pitanja ostala i dalje otvorena a tiču se suživota dvije najbrojnije etničke grupe na općini – Hrvata i Srba“.¹⁸ Spomenuti međustranački sastanak bio je

¹³ Saša Leković, „Nove barikade“, *Večernji list*, (dalje *VL*), Zagreb, 4. ožujka 1991.

¹⁴ „Što SDS zamjera rukovodstvu općine?“, *GL*, 7. ožujka 1991.

¹⁵ Lj. K., „Nema razloga za uznemirenost“, *VL*, 9. ožujka 1991.

¹⁶ „Nema razloga za veću uznemirenost“, *GL*, 7. ožujka 1991.

¹⁷ Rade Malešević, „Zaključci međustranačkog dogovora“, *GL*, 29. ožujka 1991.

¹⁸ ISTI, „Krnja lakoća dijaloga“, *GL*, 29. ožujka 1991.

poprištem i prvog značajnijeg javnog istupa Slobodana Nikića, prvaka tek organizirane Lige socijalnih demokrata (LSD). Ali, njegov stav, prema kojem vladajući (na republičkoj razini) HDZ provodi isključivo nacionalističku politiku, što je ostvareno u činjenici prema kojoj se „republički suverenitet gradi kao isključivo 'hrvatska nacionalna stvar'¹⁹, teško da se može okarakterizirati konstruktivnim prilogom rješavanju sve kompleksnije međunarodne problematike na području grubišnopoljske općine.

Djelovanje SDS-a davalo je ton svim političko-promidžbenim događanjima na području grubišnopoljske općine u prvoj polovici 1991.; njegov krajnji cilj bilo je etničko homogeniziranje srpskog stanovništva oko političke platforme SDS-a, a ona je bila odbijanje svih rješenja za koja je smatrano kako ugrožavaju stvaranje posebne srpske teritorijalne jedinice, čija budućnost nije bila zamišljena unutar bilo kakvog, a pogotovo samostalnog, hrvatskog upravnog ustroja. SDS je postao jedinim i isključivim tumačem političkih stremljenja srpskog stanovništva općine. Tako je u ožujku 1991. prestao s djelovanjem i lokalni odbor Jugoslavenske samostalne demokratske stranke (JSDS). Objašnjenje za takav korak, prema riječima predsjednika ogranka JSDS-a, Dušana Bulajića – „razlozi koji su motivirali osnivanje stranke više ne postoje“²⁰ – jasno je upućivalo na nestanak nadnacionalnog jugoslavenskog osjećanja kod tamošnjih Srba te njegovo utaplanje u onaj isključivo srpski. Dodatno je osnažena i veza između općinskog odbora SDS-a i njegovih neformalnih članova u općinskoj skupštini; početkom travnja 1991. osnovan je poseban *klub srpskih odbornika*, za čijeg predsjednika je izabran Milenko Pišćević. Kako je najveći dio srpskih odbornika u općinskoj skupštini ionako od ranije u biti djelovao u skladu s političkim programom SDS-a osnivanje posebnog kluba bila je samo formalizacija već ranije stvorenog stanja.²¹ Novoosnovani klub, koji je, dakle, nastao priklanjanjem dijela komunističkih odbornika srpske nacionalnosti SDS-u, na inicijativu te stranke, općinskom čelništvu uputio je posebne zahtjeve, o čijem ispunjenju je očito ovisila buduća suradnja SDS-a i njegovih neformalnih odbornika s lokalnim vlastima. U isključivoj formi, između ostalog, zatraženo je „da se na Skupštini općine kao i na ostalim javnim zgradama izvjesi i jugoslavenske zastave kao i zastava srpskog naroda“, „postavljanje ćirilčnih natpisa na svim javnim zgradama u samom mjestu Grubišno Polje i u svim mjestima u kojima je srpski narod većinski“, „srpskohrvatski jezik u osnovnim i srednjim školama ili posebna srpska odjeljenja“, „da se skupštinski materijali pišu na srpskohrvatskom jeziku“ te „da se skupština opštine javno odredi prema deklaraciji Republike Hrvatske o razdruživanju“.²² Zahtjevi su bili u potpunom suglas-

¹⁹ *Isto*.

²⁰ „Općinski odbor JSDS prestao s radom“, *GL*, 29. ožujak 1991.

²¹ „Bojkota nije bilo“, *GL*, 19. travnja 1991.

²² „Prijedlozi za rješenja“, *GL*, 19. travnja 1991.; Milan BASTAŠIĆ, *Bilogora i Grubišno Polje 1941-1991*, Banja Luka-Beograd, 2009., 413.

ju s programom SDS-a te je njihovo prihvaćanje očito bilo neprihvatljivo čak i lokalnim komunističkim vlastima. SDS se našao i u suradnji s onim snagama – samo na prvi pogled apolitičkim – za koje je ocijenjeno kako predstavljaju čimbenik otpora novim hrvatskim vlastima; tako je 13. travnja 1991., u Grubišnom Polju održana zajednička tribina predstavnika SDS-a, društva *Prosvjeta* te vodstva lokalnog ogranka Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) „s temom o aktualnom jugoslavenkom političkom trenutku“.²³ U biti, njihova suradnja bila je temeljena na potpuno istovjetnim pogledima o naravi i ciljevima demokratski izabrane hrvatske vlasti iz prve polovice 1990. Primjerice, Milan Bastašić, istaknuti član lokalnog SUBNOR-a, smatrao je kako ta događanja predstavljaju punu revitalizaciju ustaškog pokreta i njegovog koncepta hrvatske državnosti: „Sva ta događanja, koja Srbe sve više podsjećaju na preživljene masakre u Drugom svjetskom ratu – na Jasenovac, Sisak, Đakovo, na ubijanja u kućama, dvorištima, grupna strijeljanja po raznim uvalama i proplancima – nameću pitanja načina opstanka [Srba u Hrvatskoj]. Hrvatski nacionalizam nastupa vrlo agresivno i u okviru svojih ciljeva ima i jasnu namjeru da se najbrutalnije obračuna sa Srbima u Hrvatskoj.“²⁴ Spomenuti Bastašić se posebno aktivirao u organizaciji komemoracije žrtava ustaškog režima, održanoj krajem travnja 1991. Središnja misao njegova govora ipak se sastojala od povlačenja usporedbi događanja iz Drugog svjetskog rata i početka devedesetih godina prošlog stoljeća pa je onima za koje je ocijenio „kako danas nikako ne miruju“, u posebno afektivnom dijelu govora poručio: „Čije su to pristalice i sljedbenici? Koga to i na šta oni podsjećaju? Tu dvojbe nema. Zna se iz kakvog su krila. Zato im moramo reći – ako se istorija ponavlja, a po mnogo čemu, i po njima, ponavlja se, ako misle da je na pragu '41, onda po tome voznom redu vrlo brzo stižu i Jazovka i '45 i Blajburg.“²⁵ Navodna ugroženost hrvatskih Srba – pa tako i onih na području općine Grubišno Polje – postala je, dakle, središnjim promidžbenim motivom djelovanja ovih snaga. Lokalni SDS javnosti je u prvoj polovici travnja 1991. uputio i posebnu deklaraciju, u kojoj je konstatirano kako su „učestale jednonacionalne istrage, privođenja i pretresi domova srpskih građana [...] koji na svojoj savjesti nemaju nikakvih mrlja i kriminalnih radnji“; ti postupci, za koje je istaknuto kako se odvijaju „po željama pojedinaca iz lokalnog HDZ-a“, ocijenjeni su kao „provokacije prema srpskom narodu i pokušaj montiranja procesa“.²⁶ Ova problematika našla je odjeka i u zahtjevima kluba srpskih odbornika: od općinskih vlasti zatraženo je „da se prekine sa jednonacionalnim istragama i

²³ „Javna tribina“, *GL*, 19. travnja 1991.

²⁴ M. BASTAŠIĆ, *Bilogora*, 403.

²⁵ *Isto*, 435.

²⁶ Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR), Zagreb, Dokumentacija Republike Srpske Krajine (RSK/D), Deklaracija Opštinskog odbora Srpske demokratske stranke Grubišno Polje od 12. aprila 1991.

privodenjem samo srpskog življa“.²⁷ Lokalni SDS je smatrao kako se ti postupci odvijaju „bez razloga i povoda“²⁸, ali neki podatci upućuju na drugačiji zaključak: početkom veljače 1991. policijske snage su u selu Sibenik, od izvjesnog Branka Rašete, zaplijenile „jednu pušku koja je držana bez dozvole“.²⁹

Djelovanje lokalnih ogranka stranaka s hrvatskim nacionalnim predznakom bilo je u sjeni aktivnosti SDS-a i drugih prosrpskih grupacija. Najznačajniji od njih, lokalni HDZ, većinu napora usmjerio je k promjeni političkih odnosa u lokalnoj skupštini. Konstatirajući kako su pobjednički komunisti ostali oslabljeni „u Skupštini jer je SDS povukao jedan dio odbornika u svoju stranku“, ocijenio je kako aktivnosti HDZ-a treba usmjeriti k „promjeni ovog stanja i uključivanja u društveni život“.³⁰ Drugi dio ovog zaključka – intenzivnije uključivanje u društveno-politički život općine – ostvaren je u vidu spremnosti na česte sastanke s drugim političkim strankama. No, pod time prvaci lokalnog HDZ-a očito nisu podrazumijevali šira politička pregovaranja; primjerice, u prvoj polovici travnja 1991. bojkotiran je sastanak s predstavnicima SDS-a, SKH-SDP-a i LSD-a.³¹ S druge strane, ocijenjeno je kako se izravnim pregovorima s ogrankom SDS-a može postići izvjesni napredak. Dakako, spomenuti napredak bilo je moguće očekivati samo na području uske općinske problematike – apolitične u smislu širih nacionalnih interesa dviju najbrojnih etničkih zajednica općine, u prvom redu u odnosu na političku konstelaciju u općinskoj skupštini, koja – što je od ranije bilo evidentno – nije odgovarala stvarnom odnosu političkih snaga. Suštinski gledajući, HDZ i SDS su bili na dijametralno suprotstavljenim pozicijama jer, prema riječima predstavnika HDZ-a na jednom od takvih sastanaka, koje se mogu ocijeniti točnim, SDS ne priznaje „[hrvatsku] vladu, hrvatsku državu i granice“.³² Kritika rada općinskih vlasti bila je područje gdje je suglasje pa čak i mogućnost izvjesne tehničke suradnje bilo moguće postići. Stoga je priopćenje s ovog sastanka HDZ-a i SDS-a upravo upućivalo na takvu pretpostavku; naime, naglašeno je kako su prisutni na sastanku, „usprkos razlikama u dijelu problematike koja je razmatrana“, pokazali i „veliku sličnost u pogledima na egzistencijalna pitanja, stanje privrede i neispunjavanje izbor-

²⁷ „Prijedlozi za rješenja“, *GL*, 19. travnja 1991.

²⁸ *Isto*.

²⁹ „Tko se igra vatrom“, *GL*, 15. veljače 1991.

³⁰ Knjiga zapisnika Općinskog ogranka Hrvatske demokratske zajednice Grubišno Polje 1990.-1991. (KZOOHDZGP), Zapisnik sastavljen na sastanku Ogranka HDZ-a Grubišno Polje od 22. ožujka 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

³¹ R. Malešević, „Neobavezna lakoća monologa“, *GL*, 19. travnja 1991.

³² Dnevnik Živka Zagorca (DŽZ), potpredsjednika Izvršnog odbora SDS-a za Grubišno Polje, Zapisnik sa sastanka predstavnika stranaka SDS i HDZ Grubišno Polje od 9. travnja 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

³³ „Bliski susret HDZ i SDS“, *GL*, 19. travnja 1991.

nih obećanja sadašnje općinske vlasti“.³³ Prvi konkretan izraz navedene tehničke suradnje dogodio se potkraj travnja 1991. Na sastanku predstavnika HDZ-a, SDS-a i novopropozvanog ogranka Saveza socijalista Hrvatske (SSH), „usvojen je zajednički stav po kojem su svi sudionici skupa za nove izbore“.³⁴ Tom zahtjevu ubrzo se pridružio i ogranak Hrvatske demokratske stranke (HDS); zajednički stav oporbenih stranaka (bez LSD) bio je kako je SDP odstupio „od svog programa“ tj. „nije ostvario ništa, što je dovelo do velike pasivnosti [skupštinskih] delegata“.³⁵

Vladajući komunisti nisu namjeravali udovoljiti željama oporbenih stranaka. Kada im je oporbeni zahtjev za provedbom novih općinskih izbora u svibnju 1991. predočen, njihov prvak Petar Fehir izjavio je kako će biti „teško realizirati inicijativu za ponovnim izborima zbog određenih proceduralnih pitanja, obzirom na izmjene Ustava Hrvatske i da će ta stvar trebati sačekati neko drugo vrijeme“.³⁶ No, to nije bio odraz stvarnog stava vladajućeg SDP-a; spomenuti Fehir bio je i „mišljenja da se kroz inicijativu stranaka ne artikulira stav većine građana ilustrirajući to inicijativom za nove izbore od nekih stranaka koje imaju više odbornika u skupštini nego što imaju članova u stranci“.³⁷ Uvjerenje o komunističkoj prevlasti možda se i moglo primijeniti na HDS i socijaliste, ali ono svakako nije bilo točno kada se radilo o HDZ-u i SDS-u. No, i politička oporba je imala na raspolaganju snažnu mogućnost: utjecaj na postizanje skupštinskog kvoruma, bez čega općinska skupština nije mogla normalno funkcionirati. Rezultat tako suprotstavljenih stajališta nije bilo teško pretpostaviti – od proljeća 1991. svaki skupštinski rad došao je u stanje potpune blokade. Primjerice, sjednica općinskog izvršnog vijeća trebala je biti održana 9. svibnja 1991., ali od potrebne većine od pet članova pojavilo se njih četiri.³⁸ Krajem istog mjeseca niti treći pokušaj održavanja skupštinske sjednice, iz istog razloga, nije uspio.³⁹ Niti početak srpnja 1991. nije donio promjenu; neuspješno je završio već četvrti pokušaj održavanja skupštinske sjednice.⁴⁰ U biti, situacija nije davala prevelike nade za njezino razrješenje; komunisti nisu dopuštali mogućnost novih izbora, s pretpostavljenim gubitkom vlasti, a oporba nije namjeravala odustati od opstrukcije. Takvom stanju na ruku je išao i stav hrvatskih republičkih vlasti. Naime, lokalni HDZ je još u prvoj polovici travnja 1991., s obzirom na zauzeti stav kako „na području općine postoje [samo] dvije stranke [...] a to su

³⁴ „Izbori i(li) otcjepljenje“, *GL*, 30. travnja 1991.

³⁵ Lj. K., „Kad pobjednik odstupi“, *VL*, 2. svibnja 1991.

³⁶ R. Malešević, „Hoće li biti novih izbora?“, *GL*, 28. svibnja 1991.

³⁷ *Isto*.

³⁸ „Kvoruma ni za lijek“, *GL*, 28. svibnja 1991.

³⁹ R. Malešević, „Kako prevladati blokadu?“, *GL*, 28. svibnja 1991.

⁴⁰ „Princip je isti, sve ostalo su nijanse“, *GL*, 19. srpnja 1991.

HDZ i SDS“, zatražio od nadležnih republičkih vlasti raspuštanje općinske skupštine te provedbu novih izbora.⁴¹ Zahtjevu nije udovoljeno; on je ocijenjen suvišnim u trenutku kada je nadležno ministarstvo bilo u procesu razmatranja skore nove teritorijalno-upravne podjele Hrvatske tj., kako je navedeno, „pitanje je da li bi to sve bilo dovršeno prije stupanja na snagu novih propisa o teritorijalnom ustrojstvu Republike“.⁴² Blokada djelovanja lokalnog parlamenta na određeni je način odražavala nemogućnost uključenih strana na lokalnoj razini na provedbu odlučujućeg koraka u bilo kojem smjeru; tek će radikalna promjena situacije u Hrvatskoj u kasno ljeto 1991. otvoriti takvu mogućnost.

Djelovanje SDS-a u smjeru daljnje radikalizacije otvorilo je, između ostalog, vrata takvoj mogućnosti. Ipak, čak niti stranka koja se s velikim stupnjem potvrde predstavljala kao tumač političke volje srpske manjine u grubišnopoljskoj općini nije u promatranom razdoblju bila lišena izvjesnih opasnosti po svoj položaj. Unutarnja organizacija stranke te pokrivenost općine temeljnim stranačkim ustrojbenim jedinicama – mjesnim odborima – bila je jedna od tih opasnosti. Na meti kritike se našao općinski odbor stranke koji, kako je navedeno, „ne uspijeva pronaći prave ljude u selima u kojima nije osnovan odbor SDS-a“, i to jer ga, prema riječima izvjesnog Tomiše Sladojevića, čini „uski krug ljudi koji uopšte nisu osnovali mrežni sistem organizacije, tj. mjesne odbore u svim srpskim selima, što se „navodno pravda neaktivnošću ljudi“; stoga, uz pretpostavku kako temelj uspješnog djelovanja SDS-a na području općine „treba činiti dobra informiranost, organiziranost“, ocijenjeno je kako se „to veoma loše, tj. nikako ne ostvaruje“.⁴³ Izvjesne unutarnje slabosti, ali i evidentan utjecaj JNA na političku situaciju – pogotovo od proljeća 1991. – bili su ključni čimbenici nastanka prvog značajnijeg konkurenta SDS-u u borbi za političku podršku srpskog stanovništva grubišnopoljske općine. Radilo se o osnivanju ogranaka Saveza komunista – Pokreta za Jugoslaviju (SK-PJ), političke stranke koja se zalagala za centralistički uređenu jugoslavensku federaciju te je oštro osuđivala hrvatsko vodstvo, uspoređujući ga s ustaškim režimom.⁴⁴ Sve to – kao i isključiva ovisnost o srpskom stanovništvu – činilo je SK-PJ političkom strankom čiji je program bio gotovo istovjetan onomu SDS-a. Jedinu bitnu razliku činio je afinitet JNA; u tom smislu, SK-PJ bio je poželjniji suradnik, ali daleko od toga kako

⁴¹ Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske, Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske, Klasa: 023-05/91-01/37, Urudžbeni broj: 2127-03-91-1, Zahtjev Općinskog odbora Hrvatske demokratske zajednice Grubišno Polje od 12. travnja 1991.

⁴² *Isto*, Klasa: 023-05/91-01/37-01, Ur. broj: 2127-03-91-2, Obavijest pomoćnika ministra Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske od 22. travnja 1991.

⁴³ Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (MUPRH), Policijska uprava Bjelovarsko-bilogorska (PUBB), nesređena dokumentacija (ND), Zapisnik sa drugog sastanka SDS-a u selu Velika Peratovica od 17. svibnja 1991.

⁴⁴ O njezinom djelovanju vidi više u Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Zagreb, 2005., 233.-234.

je SDS smatran neprijateljskom strankom. SK-PJ bio je jugoslavensko-komunističke orijentacije i to ga je, uz činjenicu kako su čitav niz utjecajnih mjesta u stranci zauzeli umirovljeni časnici JNA, činilo prihvatljivom političkom opcijom za JNA; uostalom, utjecaj JNA u osnivanju SK-PJ-a bio je više negoli uočljiv.⁴⁵ Međusobna privlačnost ubrzo je realizirana; na sastanku u bjelovarskoj vojarni JNA, početkom lipnja 1991., neimenovani predsjednik općinskog odbora stranke zatražio je od JNA naoružanje, istaknuvši kako „neće ni po koju cenu dozvoliti sudbinu 41. [1941.] godine“.⁴⁶ Na području grubišnopoljske općine SK-PJ je organiziran tijekom travnja 1991.; prema napisu u lokalnom tjedniku u tom trenutku imao je ukupno 196 članova u devet seoskih naselja općine (Sibenik, Zrinska, Gornja Kovačica, Mali Grđevac, Velika Barna, Mala Jasenoča, Velika Dapčevica, Dapčevački Brđani te Cremušina).⁴⁷ Sva navedena sela bila su većinski naseljena srpskim stanovništvom. Pojava SK-PJ, očekivano, naišla je na reakciju lokalnog SDS-a; tako je zabilježeno kako je Živko Zagorac, jedan od prvaka grubišnopoljskog SDS-a, na javnoj tribini stranke u Velikoj Dapčevici, održanoj 9. svibnja 1991., istupio „sa kritikom SK-pokretom za Jugoslaviju pošto u Hrvatskoj oni razbijaju jedinstvo Srba“.⁴⁸ Čak je i SKH-SDP počeo u većoj mjeri negoli dotada praviti razliku između SDS-a i ostalih stranaka; u ironično intoniranom pismu SDS je upozoren kako je dobar dio njegova članstva ionako proizašao iz nekadašnjeg komunističkog članstva – tj. uživao je „blagodeti 'mraka' i 'jednoumlja“ – a sada prednjači u kritici komunista; još važnije, SDS je upozoren na sve vidljiviji položaj izoliranosti do kojeg je dovela njegova politička isključivost ili, kako je navedeno u pismu, lokalni SDS „najbolje komunicira sam sa sobom“.⁴⁹

Zagorčeva kritika bila je opravdana; SK-PJ zaista se nametnuo kao konkurent SDS-a u borbi za naklonost tamošnjih Srba. No, pojava SK-PJ upućivala je na još jednu činjenicu – ništa manje neugodnu za tamošnji SDS – koja bi se mogla odrediti kao izvjesno zaostajanje stranke za radikalnim težnjama svoga članstva te pristaša. Stoga se započelo s operacionalizacijom zamisli naznačene općinskom čelništvu još početkom 1991. tj. odvajanju dijelova općine te njihovu pripajanje SAO Krajini. Dakako, temelji ove zamisli udareni su još tijekom referendumske izjašnjavanja srpskog stanovništva tijekom kolovoza 1990., kada je, u biti, zauzeto stajalište o nepriznavanju nove hrvatske realnosti. Dakle, načelna zamisao o nelegalnoj secesiji dijelova

⁴⁵ D. MARIJAN, *Slom*, 285.

⁴⁶ Komanda 265. mehanizovane brigade JNA (K265mbrJNA), Povjerljivi broj: 53-95, Informacija sa održane sednice regionalnog odbora SK-PJ od 6. lipnja 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

⁴⁷ „196 članova u devet naselja“, *GL*, 18. lipnja 1991.

⁴⁸ DŽŽ, Zapisnik sa javne tribine SDS-a u Velikoj Dapčevici od 9. svibnja 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

⁴⁹ M. BASTAŠIĆ, *Bilogora*, 440.

hrvatskog teritorija, u uvjetima određenih organizacijskih slabosti stranke te pojave političkih konkurenata, sada je dobila ubrzanje. Prvak lokalnog SDS-a, Popović, bio je potpuno jasan kada je općinskom čelništvu potkraj veljače 1991. poručio kako je za tamošnje Srbe potpuno neprihvatljiva činjenica da na općinskim prostorijama bude izvješena „ustaška šahovnica sa bijelim poljem“ – jedino mjesto na kojem se tvrdi kako je hrvatski državni simbol iz Drugog svjetskog rata ikada nakon višestranačkih izbora 1990. bio izvješten pred službenim općinskim prostorijama; koju, nastavio je, „srpski narod ne želi vidjeti ni pod nogama, a kamoli nad glavom“.⁵⁰ Cilj SDS-a bilo je priključenje dijelova grubišnopoljske općine daruvarskoj – gdje se također spremalo provođenje sličnog izjašnjavanja, a potom tako nastale teritorijalne cjeeline pakračkoj općini, koju se očito smatralo sastavnim dijelom SAO Krajine. Stvaranje takve jedinice, sa središtem u Pakracu, u redovima grubišnopoljskog SDS-a smatrano je ključnim uvjetom za „zaštitu etničkih i drugih prava [tamošnjih Srba], od kulture i prosvjete, do zadovoljavajućeg sistema javne sigurnosti“.⁵¹ Opet, priključenje daruvarskoj općini bio je nužan preduvjet jer, kako je smatrano u redovima SDS-a, pripojenje SAO Krajini je „nemoguće bez teritorijalne povezanosti“.⁵² Tijekom travnja 1991., kako je spomenuto, ubrzane su pripreme za organizaciju ovog izjašnjavanja. Ono je s jedne strane opravdavano strahom od razbijanja srpske etničke kompaktnosti u kontekstu predstojećeg upravnog preustroja Hrvatske. Prema Popoviću „na pragu je po svim pokazateljima formiranje županija u kojima bi etnički blok srpskog naroda bio razbijen na više područja, a naše ambicije su da centar županije bude u Pakracu“.⁵³ Naime, smatrano je kako će hrvatsko „vrhovništvo“ dio grubišnopoljske općine pripojiti općini Virovitica, a dio općini Garešnica, što bi dovelo do stanje u kojem bi tamošnji Srbi bili „svuda u manjini“.⁵⁴ Bojazan od novog hrvatskog upravno-teritorijalnog ustroja predstavljala je ipak samo formalni razlog odluke grubišnopoljskog SDS-a za provedbu novog referendumskeg izjašnjavanja tamošnjih Srba; onaj stvarni sastojao se u stvaranju posebne srpske teritorijalne jedinice čija budućnost je bila malo vjerojatna u hrvatskim okvirima. Naime, SDS je smatrao kako je pravi cilj predstojećeg referenduma, u biti, „političko opredjeljenje i prvi korak ka stvaranju zaokruženih srpskih etničkih i historijskih teritorija“.⁵⁵ Živko Zagorac je pretpostavljenu srpsku teritorijalnu jedinicu vidio kao samostalan politički čimbenik tj. predstojeći referendum zamišljen je kao

⁵⁰ „Što SDS zamjera rukovodstvu općine?“, *GL*, 7. ožujka 1991.

⁵¹ „Izbori i(li) otcjepljenje“, *GL*, 30. travnja 1991.

⁵² MUPRH/PUBB/ND, Zapisnik sa drugog sastanka SDS-a u selu Velika Peratovica od 17. svibnja 1991.

⁵³ „Izbori i(li) otcjepljenje“, *GL*, 30. travnja 1991.

⁵⁴ Skraćeni zapisnik sa sastanka Općinskog odbora SDS-a za Grubišno Polje od 23. travnja 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

⁵⁵ *Isto*.

„politički čin koji će bez obzira na razvoj situacije imati svoju težinu i biti argument pri skorim odlučivanjima u Jugoslaviji, ali i u slučaju međunarodne arbitraže“.⁵⁶ Zapravo, nije bilo nikakve dvojbe što za grubišnopoljski SDS predstavlja pravi cilj najavljenog izjašnjavanja: prema Popoviću, razlozi zbog kojih se on provodi su „a) stvaranje općine sa većinskim srpskim stanovništvom b) nova podjela na županije u NDH [sic!] i naša želja da za nas to bude Pakrac c) ako ništa drugo kulturna autonomija“.⁵⁷ Posebno je uočljivo kako je u Popovićevom redoslijedu mogućnost kulturne autonomije završila na posljednjem mjestu.

Usprkos brojnim najavama do održavanja referenduma srpskog stanovništva ipak nije došlo tijekom prve polovice svibnja 1991. što se može objasniti ranije spomenutim unutarnjim slabostima samog SDS-a. No, dana 19. svibnja 1991. u cijeloj Hrvatskoj – pa tako i na području grubišnopoljske općine – provedeno je još jedno referendumsko izjašnjavanje; u presudnim trenucima hrvatski vrh se odlučio za provedbu referenduma hrvatskih građana o budućnosti Republike Hrvatske. Od ukupno 11.302 birača njih 7.613 (67.36%) konzumiralo je biračko pravo tj. pristupilo je glasovanju; od toga broja njih 6.961 (91.44%) na pitanje „Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima svih drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješavanje državne krize u SFRJ)“ – *plavi listić* – odgovorilo je pozitivno.⁵⁸ To je značilo kako je apsolutna većina stanovništva grubišnopoljske općine podržala koncept hrvatske državne samostalnosti (uključujući i mogućnost udruživanja Republike Hrvatske u nove državne zajednice). S druge strane, referendum od 19. svibnja potvrdio je sve istaknutiju liniju hrvatsko-srpske podjele na području općine. Naime, izjašnjavanje nije provedeno u osam mjesta (od njih ukupno 35) i to u Lončarici, Velikoj i Maloj Dapčevici, Malom Grđevcu i Maloj Jasenovači, dok je u mjestima Velikoj i Maloj Peratovici te Dapčevačkim Brđanima biračko pravo konzumirao svega po jedan birač, što se može okarakterizirati bojkotom.⁵⁹ Sva navedena mjesta većinski su naseljena srpskim stanovništvom pa se može zaključiti kako se ono ili bojkotom ili glasanjem za drugu opciju – *crveni listić* – zapravo nedvosmisleno izjasnilo protiv koncepta hrvatske državnosti.

I pored ovoga grubišnopoljskom SDS-u trebalo je više od mjesec dana za provedbu već nekoliko puta najavljivanog referenduskog izjašnjavanja srpskog stanovništva. Konačno je za nadnevak referenduma određen 23.

⁵⁶ „Izbori i(li) otcjepljenje“, *GL*, 30. travnja 1991.

⁵⁷ DŽZ, Zapisnik sa zajedničke sjednice kluba srpskih delegata i Općinskog odbora SDS-a od 23. travnja 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

⁵⁸ „REFERENDUM“, *GL*, 28. svibnja 1991.

⁵⁹ *Isto*.

lipnja 1991., a aktivisti SDS-a preuzeli su organizacijske poslove u vezi s njegovim održavanjem za razliku od onoga iz svibnja 1991. ovaj referendum bio je orijentiran na isključivo pripadnike srpske manjine. Naime, najavljeno je kako će se izjašnjavanje održati u ukupno osamnaest mjesta u općini i to u Maloj i Velikoj Peratovici, Maloj i Velikoj Dapčevici, Maloj Jasenovači, Malom Grdevcu, Donjim Brđanima, Lončarici, Cremušini, Sibeniku, Zrinskoj, Gornjoj Kovačici, Maloj Barni, Turčević Polju, Djakovcu, Rastovcu, Velikoj Barni i Grubišnom Polju.⁶⁰ Općinsko središte bilo je jedino mjesto s većom koncentracijom hrvatskog stanovništva.

Rezultati referenduma srpskog stanovništva od 23. lipnja 1991. nisu javno obznanjeni, no može se pretpostaviti kako je ono dalo podršku pripajanju daruvarskoj tj. pakračkoj općini tj. SAO Krajini. Prema informacijama hrvatskih organa unutarnjih poslova glasovanju je pristupilo oko 2.700 osoba srpske nacionalnosti.⁶¹ Samo, pak, izjašnjavanje prošlo je bez incidentnih situacija, ali dan poslije policijska jedinica iz Bjelovara skinula je nekoliko stranačkih zastava SDS-a s prostorija seoskih mjesnih zajednica gdje se izjašnjavanje dogodilo. Uslijedilo je prosvjedno okupljanje tamošnjih Srba. Predsjednik općinske skupštine Čedomir Bubulj nato je vratio zaplijenjenu stranačku zastavu prosvjednicima istaknuvši kako su pripadnici policije „pogriješili sa skidanjem stranačke zastave koja smije visiti na svim zgradama koje nisu službene“.⁶² Bubuljev postupak indikativan je kao primjer ustrajnosti općinskog čelnictva na politici nezamjeranja. Važnije je konstatirati kako je on – u kontekstu šire situacije u Hrvatskoj – doveo do potpune etničke homogenizacije srpskog stanovništva grubišnopoljske općine. U tom smislu treba spomenuti stav Milana Bastašića, istaknutog srpskog člana tamošnjeg JSDS-a, SUBNOR-a te osobe općenito sklonije jugoslavenskoj opciji negoli otvorenom velikosrpstvu. Kako je sam naveo: „Od nekoga iz SDS-a čujem da će se održati referendum Srba za priključenje općini Daruvar. Tako bi se Srbi homogenizirali, pa sa Pakracom priključili SAO Krajini. Tako bi bili jači u traženju i obrani svojih prava, u protivnom će nas Tuđman i ustaše uništiti. Ne komentiram, ali odobravam za sebe. Na pitanje hoću li izaći na referendum 'jer ja sam u JSDS-u' odgovaram da hoću.“⁶³ Lipanjski referendum grubišnopoljskih Srba samo u organizacijskom smislu bio je pitanje isključivo samo SDS-a; u najvažnijem njegovom segmentu radilo se odluci cjelokupne srpske etničke zajednice. Ta odluka – odbijanje suživota u bilo kakvom hrvatskom državnom okviru – u drugoj polovici 1991., međutim, potpuno je nadišla dnevopolitički okvir. Nastupilo je vrijeme kada se ona pokušala realizirati radikalnim sredstvima. Stoga se može složiti sa zaključkom prema

⁶⁰ „Referendum 23. 6.“, *GL*, 18. lipnja 1991.

⁶¹ MUPRH/PUBB/Policijska stanica Grubišno Polje (PSGP), ND, br. 511-02-41-KU-46/92, Krivična prijava od 3. ožujka 1992.

⁶² „Vuk sit i koza cijela“, *GL*, 19. srpnja 1991.

⁶³ M. BASTAŠIĆ, *Bilogora*, 454.

kojem je lipanjsko izjašnjavaње srpskog stanovništva u biti „stvorilo podlogu za dizanje oružane pobune protiv Republike Hrvatske na području općine Grubišno Polje“.⁶⁴

Oružana pobuna Srba

U ovom trenutku uvelike predana ostvarenju velikosrpskog programa nekadašnja nositeljica nadnacionalnog jugoslovenstva – Jugoslavenska narodna armija – sada je postala središnjom snagom napadne operacije protiv Republike Hrvatske. Tijekom rujna i listopada 1991. spomenuta napadna akcija – s ciljem ispresijecanja Hrvatske – trebala je biti realizirana.⁶⁵ Prostor grubišnopoljske općine u tom smislu trebao je predstavljati svojevrsno tranzitno područje tj. područje preko kojega je, iz smjera sjeverozapada (Varaždina, Bjelovara i Virovitice), trebao biti realiziran prodor oklopnomehaniziranih postrojbi u pravcu juga tj. Pakraca. Dakako, prostor općine Grubišno Polje u potpunosti je ulazio u područje zamišljene velikosrpske države (neovisno o njezinom vanjskom određenju), stoga ga je trebalo i staviti pod efektivnu kontrolu. No, prije pokretanja napadnih operacija trebalo je mobilizirati srpsko stanovništvo tj. pokrenuti ga u pravcu otvorenog pobunjeničkog djelovanja; s očitom namjerom pružanja potrebnog formalnog povoda za djelovanje JNA. Ostvarivanje ovog zadatka nije zahtijevalo mnogo poticanja. Naime, na sastanku vodećih ljudi zapadnoslavonskog SDS-a, u mjestu Batinjani, u daruvarskoj općini, održanom početkom druge polovice srpnja 1991., predstavnici grubišnopoljskog SDS-a prednjačili su u iznošenju radikalnih namjera. Odbijajući svaku mogućnost makar i pukih taktičkih pregovora s hrvatskim vlastima, u kontekstu sve napetije situacije, dominantna tema bilo je pokretanje oružane pobune srpskog stanovništva: Branko Popović je inzistirao na stavu kako sastanak, u biti, mora imati samo jednu svrhu – „organizacija ustanka srpskog naroda“, dok je Živko Zagorac, usprkos određenoj početnoj neodlučnosti, u konačnici izjavio kako je „ustanak jedino rješenje“.⁶⁶ Zapravo, u organizacijskom smislu, pobuna je započela mnogo ranije. Prethodno jednogodišnje promidžbeno djelovanje SDS-a, ali i drugih prosrpskih snaga, koje je za cilj imalo homogenizaciju srpskog stanovništva putem nametanja neutemeljenog osjećanja o ugroženosti – stvaranje svojevrsnog *kulta ugroženog Srbina* – u potpunosti je bilo uspješno. Prema povjerljivim izvještajima JNA u istočnim područjima općine – seoskim neseljima Bilogore – dominantan je bio kolektivni osjećaj straha i predstojeće ugroze: kako je navedeno, „u selima Bilogore naseljenim sa srbskim življem organizovano se stražari danju a noću se te straže pojačavaju. Narod je spreman

⁶⁴ MUPRH/PUBB/PSGP, ND, br. 511-02-41-KU-46/92, Krivična prijava od 3. ožujka 1992.

⁶⁵ D. MARIJAN, *Slom*, 289.

⁶⁶ DŽZ, Zapisnik sa sastanka Regionalnog odbora SDS-a u Batinjanima od 18. srpnja 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

da se brani od nasrtaja i maltretiranja 'specijalaca' [posebnih jedinica Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske]. Pamte 1941. godinu i neće lako dozvoliti to ponavljanje 1991. Na to ih navode sveukupni postupci vlasti, a najnoviji primjeri su kopija pred pokolj 1941. "67 Od kolektivne psihoze pa do posezanja za oružjem nije trebalo mnogo. Izvještaj JNA provenijencije s početka svibnja 1991. izričito je navodio kako srpsko stanovništvo svugdje od njezinih pripadnika traži „kada će se i njima podeliti naoružanje“.⁶⁸ Sama, pak, JNA bila je i više negoli spremna na aktivnu suradnju s pobunjenicima; u tom smislu, događanja na području grubišnopoljske općine jasno potvrđuju zaključak o JNA kao ključnom čimbeniku u procesu stvaranja vojne sile pobunjenih hrvatskih Srba.⁶⁹ Uključenost JNA u ustroj srpskih pobunjeničkih snaga na području općine Grubišno Polje bila je višeslojna. Načelan okvir pružilo je suglasje o navodnoj ugroženosti zapadnoslavonskih Srba. Primjerice, general Jevrem Cokić, zapovjednik Varaždinskog korpusa JNA, u sjećanjima je zabilježio: „Opšti zaključak vršenih procena bio je da su Srbi u Podravini i zapadnoj Slavoniji ugroženi i da je neophodno preduzeti određene mere.“⁷⁰ Na prvom mjestu, dakako, bilo je njihovo opremanje oružjem i drugom vojnom opremom. Još u razdoblju svibanj-kolovoz 1991. JNA je, u suradnji s pripadnicima SDS-a, pobunjenike naoružala „sa lakim pješačkim naoružanjem raznih vrsta, a pretežno sa automatskim i poluautomatskim puškama, puškomitraljezima, ručnim bombama, te su snabdjeveni sa velikom količinom streljiva za navedeno oružje“.⁷¹ Tijekom kolovoza i rujna 1991., dakle u vrijeme priprema za napadne operacije, pobunjenici su opskrbljeni i drugim vrstama naoružanja i druge vojne opreme tj. „minobacačima raznih kalibara, borbenim oklopnim vozilima, topovima cal. 76 mm i dr.“⁷² Također, JNA je davala usluge i vojne obuke pobunjenicima, ponajviše obučavajući ih u sklopu vojnog poligona Gakovo, smještenom na samoj Bilogori.⁷³ SDS je aktivno surađivao; primjerice, Zagorac je, negdje u razdoblju srpanj-kolovoz 1991., obavijestio vojnog zapovjednika pobunjenika Radu Čakmaka kako bi među „našim ljudima trebalo bi oko 20 dobrovoljaca, koji bi išli na brzu obuku u kasarnu Našice i to od nedjelje. Obuka bi trajala oko 5 dana, s tim da bi ljudi po VESU [vojno-evidencijska sposobnost] trebali biti tenkisti odnosno barem artiljerici, no ne moraju baš svih RO [?]. Tamo se treba javiti komandantu kasarne Dragojeviću –

⁶⁷ Komanda 28. partizanske divizije JNA, Strogo povjerljivi broj: 91-12, Izvještaj od 27. lipnja 1991., (dokument u posjedu autora).

⁶⁸ K265mbrJNA, Pov. broj: 53-74, Izvještaj o političko-bezbedonosnoj situaciji u zoni odgovornosti od 9. svibnja 1991.

⁶⁹ Opširno o tome u D. MARIJAN, *Slom*, 283.-288.

⁷⁰ Jevrem COKIĆ, *Početak kraja*, Ruma, 2008., 102.

⁷¹ MUPRH/PUBB/PSGP, ND, br. 511-02-41-KU-46/92, Krivična prijava od 3. ožujka 1992.

⁷² *Isto*.

⁷³ *Isto*.

⁷⁴ MUPRH/PUBB, ND, Nedatirano pismo Živka Zagorca Radi Čakmaku.

veza i pozivanje na Iliju Sašića [čelnik slatinskog SDS-a]⁷⁴. Nije teško pretpostaviti kako je JNA djelovala i na polju kadrovske popune vojnih i policijskih snaga pobunjenih Srba – tj. postrojbi teritorijalne obrane (TO) te milicijskih postrojbi – iako je dominantan organizacijski čimbenik njihova ustroja bila naslijeđena općinska struktura teritorijalne obrane (s prevlašću srpskih kadrova) te odmetništvo većeg dijela policijskih službenika srpske nacionalnosti. Postrojbe TO-a i milicije – pa tako i one ustrojene na području grubišnopoljske općine – bile su sastavnim dijelom represivnog sustava SAO Krajine, kako je navedeno, primjerice, u pravilima službe koje je sredinom rujna 1991. donio Opštinski štab TO Grubišno Polje.⁷⁵ Najvažniji organizacijski oblik vojnih snaga pobunjenih Srba na području općine Grubišno Polje bio je samoprozvani *Bilogorski odred* TO-a, čije je zapovjedništvo – *štab* – bilo smješteno u mjestu Velika Peratovica, na čelu sa spomenutim Čakmakom. Prema hrvatskim policijskim izvještajima odred je konačno ustrojen potkraj srpnja i početkom kolovoza 1991., iako je sam proces njegova ustroja započeo ranije.⁷⁶ Odred se, prema hrvatskim izvještajima, sastojao od dva bataljuna; jedan je imao zapovjedništvo u Velikoj Peratovici tj. po četvu na području Turčević Polja, Lončarice i same Velike Peratovice, a drugi u Malom Grđevcu tj. po četvu u Zrinskoj, Malom Grđevcu i Velikoj Peratovici.⁷⁷ Pobunjeni grubišnopoljski Srbi ustrojili su i policijske snage – milicijske postrojbe SAO Krajine – sa stanicama u Malom Grđevcu (za područje Gornje Kovačice, Sibenika, Cremušine i Zrinske), Velikoj Peratovici (za područje Topolovice, Male Peratovice, Gornje Rašenice, Donjih Brđana, Velike i Male Dapčevice te Lončarice) i Turčević Polju (za područje Munija i Djakovca).⁷⁸ Ustrojem Bilogorskog odreda te očekivanim predstojećim djelovanjem JNA napadne operacije većeg omjera na području općine mogle su započeti.

Prije same aktivnije intervencije JNA – čiji fokus djelovanja neće biti usmjeren isključivo na samo područje općine – došlo je, dakle, do otvorene pobune srpskog stanovništva na bilogorskom području. Njezin krajnji doseg bilo je stavljanje pod kontrolu gotovo svih srpskih seoskih naselja Bilogore, što je u manjoj ili većoj mjeri dovršeno do kraja rujna 1991. Mjesto Velika Peratovica, kako je navedeno, zapovjedno mjesto Bilogorskog odreda, još od ožujka 1991. bilo je gotovo nedostupno hrvatskim organima vlasti. Samoorganizirani mještani barikadama su okružili mjesto, a u travnju im je od stra-

⁷⁵ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*, (ur. Mate Rupić), Zagreb, 2007., knjiga 1, Dokument br. 160, Pravila službe za miliciju SAO Krajine od 15. rujna 1991., 300.-301.

⁷⁶ MUPRH/PUBB/PSGP, ND, br. 511-02-41-KU-46/92, Krivična prijava od 3. ožujka 1992.

⁷⁷ *Isto.*

⁷⁸ MUPRH/PUBB, ND, Nedatirani zapis Živka Zagorca pod nazivom *Bezbednosna situacija*.

ne JNA podijeljeno lako pješačko naoružanje. Početkom kolovoza 1991. pripadnici Bilogorskog odreda već su bili obučeni u „klasično vojnu i šarene maskirne uniforme“, a kasnije tijekom istog mjeseca u mjesto je pristigao veći broj, kako je navedeno, „dosta naoružanih ljudi“.⁷⁹ Suradnja s obližnjim poligonom JNA u Gakovu odmah je uspostavljena. Prema hrvatskim podacima, početkom kolovoza 1991. u mjestu se nalazilo oko četiri stotine pobunjenika; bili su smješteni u ograđenom prostoru, odmah uz ogradu poligona, bili su odjeveni u odore JNA, a pouzdano je utvrđeno kako su se među njima nalazili i odmetnuti pripadnici policije srpske nacionalnosti iz Grubišnog Polja.⁸⁰ Velika Peratovica je, u međuvremenu, postala središnjom točkom širenja područja općine pod pobunjeničkom kontrolom, prije svega na okolna seoska naselja s većinskim srpskim stanovništvom. Primjerice, u mjesto Velika Barna dana 11. rujna 1991., upala skupina od dvadesetak naoružanih pobunjenika te se smjestila kod mosta, u blizini nogometnog igrališta. Kako je dalje navedeno, pobunjenici su zaustavljali „sve koji su tuda prolazili, provocirali i pucali iz objesti u zrak te na taj način izazivali žitelje toga sela“.⁸¹ U većini slučajeva, pobunjenici su se trajnije zadržali u mjestima u koje su upali, što je, dakako, značilo njihovu okupaciju. No, treba napomenuti kako je i u samim tim naseljima do pobune dolazilo i samoorganiziranjem mještana srpske nacionalnosti. Tako je do pobune u Malom Grđevcu došlo odmetništvom samih stanovnika. Selo je potkraj polovice rujna 1991. bilo sjedištem oko dvije stotine pobunjenika, dobro naoružanih pješačkim naoružanjem. No, raspolagali su i minobacačkim oružjem. U tom smislu uloga JNA je bila presudna; ona ih je naoružala spomenutim naoružanjem, a njezini pripadnici redovito su dolazili u Mali Grđevac u, kako je navedeno, „obilazak položaja“.⁸² Organizacijska, kadrovska i materijalna pomoć koja je srpskim pobunjenicima stizala od strane JNA imala je, dakle, presudnu ulogu u širenju područja pod nadzorom pobunjenika tijekom kolovoza i rujna 1991.

Širenje područja pod nadzorom pobunjenika nije se moglo spriječiti iz čitavog niza razloga, od kojih sasvim sigurno nije najmanje bitna bila činjenica kako se srpsko stanovništvo u čitavom nizu bilogorskih sela aktivno uključilo u pobunu. Mjesta, pak, sa znatnijom brojnošću hrvatskog stanovništva te pod uvjetom kako nisu bila u potpunom srpskom okruženju (što je, onda, omogućivalo dopremu oružja i ljudstva od strane hrvatskih snaga) predstavljala su one točke gdje je agresivno širenje pobune bilo u pravilu zaustavljano. Primjerice, veći dio sela Gornja Rašenica, bio je, uslijed pobune samih mještana, odmetnut, dok su se hrvatske snage uspjele zadržati u preo-

⁷⁹ MUPRH/PUBB/Policijska postaja Grubišno Polje (PPGP), ND, br. 511-02-41-KU-46/92, Službena zabilješka od 16. prosinca 1991.

⁸⁰ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/2-91, Depeša od 11. kolovoza 1991.

⁸¹ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/54-91, Izvještaj od 11. rujna 1991.

⁸² MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/90-91, Operativno-interesantna saznanja od 12. rujna 1991.

stalom dijelu naselja; gotovo da nije potrebno napominjati kako je spomenuti dio sela bio „nastanjen pretežno hrvatskim stanovništvom“.⁸³ Dakle, period kolovoz-rujan 1991., predstavlja vrijeme najintenzivnijeg teritorijalnog proširenja područja pod nadzorom pobunjeničkih snaga i JNA. Već sredinom kolovoza 1991., osim same Velike Peratovice, pod pobunjeničkom kontrolom bila su i naselja Lončarica, Dapčevica i Brđani, što je prekinulo cestovnu povezanost s Viroviticom.⁸⁴ U drugoj polovici kolovoza 1991. pod pobunjeničkom kontrolom nalazila su se i, između ostalih, naselja Rastovac, Munija te Topolovica.⁸⁵ Nakon nekoliko dana dio Gornje Rašenice stavljen je pod pobunjeničku kontrolu.⁸⁶ Početkom rujna 1991. izvan kontrole hrvatskih vlasti stavljena su i naselja Turčević Polje te Djakovac.⁸⁷ U mjestu Mali Grđevac, dana 2. rujna 1991., naoružani mještani postavili su barikade, a nakon dolaska pojačanja iz Velike Peratovice i ono je okupirano.⁸⁸ Mjesto Velika Barna doživjelo je istu sudbinu do kraja prve polovice rujna 1991.⁸⁹ Do kraja rujna iste godine pobunjenici su pod svoj nadzor stavili otprilike dvije trećine područja grubišnopoljske općine.⁹⁰ Prema podacima samih pobunjenika područje nadležnosti novouspostavljene milicijske stanice u Velikoj Peratovici imalo je granicu dugu 95 kilometara.⁹¹ Okupacija određenog mjesta bila je praćena protjerivanjem hrvatskog i drugog nesrpskog stanovništva te sustavnim pljačkanjem njihove imovine, kao, naprimjer prilikom zauzimanja dijelova Gornje Rašenice.⁹² Slično se dogodilo, primjerice, i u Turčević Polju. Žiteljima tog mjesta hrvatske i češke nacionalnosti „dat je ultimatum da se u roku od dva sata isele, inače će biti pobijeni, a njihove kuće spaljene“; ipak – prepušten volji pobunjenika – „manji broj je ostao“.⁹³ Aktualni odnos snaga stvorio je, tako, dojam kako je zamisao o trajnoj okupaciji – etnički očišćenog – većeg dijela općine Grubišno Polje na dohvat realizacije.

⁸³ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/20-91, Izvještaj od 26. kolovoza 1991.

⁸⁴ Ministarstvo obrane Republike Hrvatske (MORH), Središnji vojni arhiv Zagreb (SVA), Glavni stožer Hrvatske vojske/Zapovjedništvo Zbora narodne garde (GSHV/ZZNG), Klasa: 811-02/91-04/01, Ur. broj: 2103-10-05/3-91-232, Dnevno izvješće Centra za obavješćivanje Sekretarijata za narodnu obranu općine Bjelovar od 13. kolovoza 1991.

⁸⁵ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/10-91, Obavijest od 21. kolovoza 1991.

⁸⁶ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/20-91, Izvještaj od 26. kolovoza 1991.

⁸⁷ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/34-91, Izvješće od 1. rujna 1991.; MUPRH/PUBB/PPGP, br. 511-02-41-KU-46/91, Službena zabilješka od 19. prosinca 1991.

⁸⁸ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/37-91, Informacija od 2. rujna 1991.

⁸⁹ MORH/SVA/GSHV, Informacija Centra za obavješćivanje općine Bjelovar od 11. rujna 1991.

⁹⁰ MUPRH/PUBB/PPGP, br. 511-02-41-KU-46/92, Krivična prijava od 3. ožujka 1992.

⁹¹ MUPRH, PUBB, ND, Nedatirani zapis Živka Zagorca pod nazivom *Bezbednosna situacija*.

⁹² MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/22-91, Izvješće od 27. kolovoza 1991.

⁹³ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/34-91, Izvješće od 1. rujna 1991.

Određeni pokazatelji upućivali su na zaključak prema kojem prava materijalna konsolidacija okupiranog područja tek predstoji. Inače karakterističan za sva okupirana područja u Hrvatskoj, alkoholizam se i ovdje odmah nametnuo kao problem, i to „kako kod civilnog stanovništva, tako i kod vojske“; predvidljiva posljedica bilo je „pucanje i pravljenje panike u alkoholiziranom stanju te odbijanje naređenja“.⁹⁴ Civilno stanovništvo, također, još uvijek nije u potpunosti prihvatilo svu kompleksnost radikalnog raskida s okolinom; prisutno je bilo „neshvatanje stvarnog ratnog stanja kod jednog dijela stanovništva [...] te pokušaji (čak i izvršenje) neprijavljenog odlaska u G. Polje po namirnice, novce za polj. proizvode [sic!], ljekove i sl.“⁹⁵ I ono što se moglo efikasnije organizirati, uslijed anarhije i bezakonja nije učinjeno; primjerice, trgovina poduzeća *Bilogora* u Malom Grđevcu potpuno je „razbijena-uništena, a sva roba je nestala iz trgovine“.⁹⁶ To su bili jasni znaci sve težeg materijalnog stanja, pri čemu je i geografija bila važan čimbenik utjecaja; prema izvorima samih pobunjenika radilo se o „potpunoj zatvorenosti ovog područja“.⁹⁷ Stoga se od tamošnjih Srba tražila potpuna poslušnost te dodatna mobilizacija svih potencijala; Živko Zagorac, medijski najeksponiraniji član vodstva grubišnopoljskog SDS-a, u drugoj polovici rujna 1991., svojim je sunarodnjacima, putem neimenovane radio-stanice, uputio „poziv na opći ustanak Srba [...] jer je došao trenutak za odlučnu bitku“.⁹⁸ Nekoliko dana ranije – 15. rujna 1991. – proglašena je i opća mobilizacija svih muškaraca u dobi od 18 do 60 godina, praćena neskrivenim pozivom na opću pljačku zatečene imovine; navedeno je kako postrojbe TO-a imaju u svrhu „borbe protiv ustaško fašističke vlasti i zaštitu srpskog življa i njihove imovine [...] pravo na svu zajedničku i privatnu imovinu, a svako suprotstavljanje bit će najgore kažnjeno na licu mjesta“.⁹⁹ Dovedeni u stanje kolektivne psihoze, s prevladavajućim političkim stavom nacionalne isključivosti – dakako, i svojim pristankom – te adekvatno opremljeni, pobunjeni hrvatski Srbi sada su trebali pristati na stanje kontinuiranog ratnog sukoba.

U spomenutom radio-obraćanju Zagorac je, kako je navedeno, „izrekao i prijetnju koja se odnosi na sve Hrvate u Republici Hrvatskoj“, naglasivši „da će za svakog ubijenog Srbina biti ubijeno deset Hrvata odnosno za svaku

⁹⁴ MUPRH, PUBB, ND, Nedatirani zapis Živka Zagorca pod nazivom *Bezbednosna situacija*.

⁹⁵ *Isto*.

⁹⁶ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/37-91, Izvještaj od 2. rujna 1991.

⁹⁷ MUPRH/PUBB, ND, Nedatirani zapis Živka Zagorca pod nazivom *Bezbednosna situacija*.

⁹⁸ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/63-91, Operativno-interesantni podatci od 17. rujna 1991.

⁹⁹ *Dokumenti*, knjiga 1, Dokument br. 159, Proglas Opštinskog štaba TO Grubišno Polje o općoj mobilizaciji muških osoba od 18 do 60 godina od 15. rujna 1991., 299.

spaljenu srpsku kuću biti će spaljeno deset hrvatskih kuća“.¹⁰⁰ U stvarnosti, njegova prijetnja nije mogla biti realizirana osim na okupiranom području grubišnopoljske općine; no, to ju nije činilo ništa manje ozbiljnom. Zapravo, u trenutku kada je izrečena, preostalo hrvatsko i drugo nesrpsko stanovništvo već je neko vrijeme bilo izloženo različitim vrstama represivnog ponašanja od strane pobunjenika, uključujući i ubojstva. Potkraj kolovoza 1991. pobunjeno srpsko stanovništvo Turčević Polja i Djakovca barikadama je okružilo spomenuta mjesta te se organiziralo u obliku naoružanih straža. Lokalni čelnik SDS-a potom je – u postupku kojem nije nedostajalo licemjerja – pozvao hrvatsko i drugo nesrpsko stanovništvo da se uključi u sastav tih straža; nakon odbijanja, poziv je ponovljen – ovoga puta zatraženo je njihovo uključivanje u „oružane formacije pod 'crvenom zvijezdom' kako bi se zajedno uz JNA borila protiv MUP-a i drugih ustaša“ – ali, opet je uslijedio negativan odgovor.¹⁰¹ Potom je uslijedila odmazda tj. zabranjen je „pristup u selo Djakovac kao i kretanje bez odobrenja mještanima nesrpske nacionalnosti“, dok su hrvatski mještani spomenutog Djakovca dovedeni u situaciju prema kojoj „žive u velikom strahu, noću ne spavaju u kućama bojeći se za vlastiti život“.¹⁰² U biti, sve nesrpsko stanovništvo – pogotovo hrvatsko – bilo je prepušteno na potpunu milost ili nemilost pobunjenicima. Svatko tko bi se našao na udaru represije bio je bespomoćan; dana 15. rujna 1991. „organizatori oružane pobune sela Djakovac optužuju seljana [L. I.] da je on ustaša, da je učestvovao u naoružavanju HDZ, da održava veze s ustašama u Australiji, da posjeduje oružje, te da su mu sinovi ustaše“, na njihov poziv u mjesto je pristigla manja postrojba pobunjeničke policije: „opkoljavaju kuću navedenog, maltretiraju obitelj, pucaju za ženama u bjegu, preturaju stvari u kući, istog vežu i tuku na dvorištu, te ga odvođe u V. Peratovicu gdje je izložen tzv. istrazi i iznudjivanju iskaza uz upotrebu fizičke snage oružja i drugih sličnih naprava“.¹⁰³ Dana 11. rujna 1991. – šest dana prije Zagorčevog istupa – pobunjenici su ušli u mjesto Velika Barna. Prema dostupnim podatcima, u ranim prijepodnevnim satima istog dana u mjestu je „počela akcija slobodnog lova na Hrvate“; četvero ljudi je oteto, a njih desetak je ipak „uspjelo pobjeći, bježeći preko polja i kroz šumu, te našlo utočište u Grubišnom Polju“.¹⁰⁴ Sredinom rujna 1991. pobunjenici su iz Velike Peratovice ušli u mjesta Maslenjača i Munije. Tom prilikom su „maltretirali žitelje tih sela zatvorivši desetak ljudi zavezavši im ruke žicom“; većinu su ipak pustili, ali jed-

¹⁰⁰ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/63-91, Operativno-interesantni podatci od 17. rujna 1991.

¹⁰¹ MUPRH/PUBB/PPGP, br. 511-02-41-KU-46/91, Službena zabilješka od 19. prosinca 1991.

¹⁰² *Isto.*

¹⁰³ *Isto.*

¹⁰⁴ MORH/SVA/GSHV, Informacija Centra za obavješćivanje općine Bjelovar od 11. rujna 1991.

noga su „svezanoga odveli u zarobljeništvo u Veliku Peratovicu“.¹⁰⁵ Niti ubojstva nesrpskog civilnog stanovništva nisu bila rijetkost; ona su, zapravo, bila popratna pojava tijekom čitavog razdoblja širenja područja pod nadzorom pobunjenika. Primjerice, potkraj kolovoza 1991., prilikom upada u Topolovicu, ubijena je jedna osoba.¹⁰⁶ Ipak, najveći broj ubojstava dogodio se u trenutku vojnog poraza, početkom studenog 1991.: pet osoba ubijeno je u Malom Grđevcu.¹⁰⁷ Tri osobe ubijene su u već spomenutoj Topolovici¹⁰⁸, a dvije u Turčević Polju.¹⁰⁹ Još pet osoba ubijeno je u Velikoj Peratovici.¹¹⁰ O ovome zločinu sačuvano je svjedočanstvo Milana Bastašića:

„U podrumu škole u Velikoj Peratovici bio je zatvor za koji je bio odgovoran čuvar Božo Trbojević. Božo je bio teški invalid u nogu. Ostavši sam u noći, a znajući da su već svi otišli, *morao je sam donijeti odluku što da radi sa šest zatvorenika. Znao je da su to, navodno, teški zločinci, a svjestan svoje fizičke nesposobnosti da ih tjera pred sobom nepovezane i po noći, donio je odluku da ih poubija* [obilježio – I. M.]. Rezultat toga stravičnog čina nije provjeravao iz ličnih sigurnosnih razloga. Krenuo je za kolonom i negdje pri kraju Velike Dapčevice, već u zoru, primili su ga u jednu traktor-sku prikolicu. Ovo mi je Božo, negdje koncem rata, ispričao u svojoj vikendici poviše Smedereva.“¹¹¹

Trbojevićevi sigurnosni obziri spasili su život izvjesnom Vendelu Šklebku, jedinog preživjeloj osobi ovog ubojstva.¹¹² Prema hrvatskim policijskim izvorima, u razdoblju druga polovica kolovoza – početak studenog 1991., ukupno je dvadeset i devet osoba mahom hrvatske, ali i drugih nacionalnosti ubijeno u terorističkim akcijama pobunjenih Srba (ne uključujući žrtve klasičnog ratnog djelovanja).¹¹³ Nacionalna i politička radikalizacija pobunjenih hrvatskih Srba poprimila je zaista neslućene razmjere; u ovom slučaju, kao i u brojnim drugima, zločinačke.

Ustroj hrvatske obrane i oslobodilačka akcija Otkos-10

Ustroj hrvatske obrane – u okolnostima rastuće opasnosti – stoga nije bila stvar izbora nego li nužde. Lokalne policijske postrojbe bile su jedan dio obram-

¹⁰⁵ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/61-91, Informacija od 16. rujna 1991.

¹⁰⁶ F. B., „Ubojstvo i otmica“, *VZ*, 22. kolovoza 1991.

¹⁰⁷ Lj. Kovačević, „Četnički masakr zbog povlačenja“, *VZ*, 6. prosinca 1991.

¹⁰⁸ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/111-91, Izvještaj od 6. studenog 1991.

¹⁰⁹ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/110-91, Izvještaj od 4. studenog 1991.

¹¹⁰ MORH/SVA/GSHV, Općina Grubišno Polje – Krizni štab (OGP-KŠ), Klasa: 811/02-91-01/91, Ur. broj: 2127/01-01-91-33, Dnevno izvješće od 3. studenog 1991.

¹¹¹ M. BASTAŠIĆ, *Bilogora*, 508.

¹¹² Marijan Majstorović, „Uništeno četničko uporište u Peratovici“, *Glasnik*, Zagreb, 15. studenog 1991.

¹¹³ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/114-91, Podaci o nastradalim osobama na području općine Grubišno Polje u toku ratnih zbivanja od 20. studenog 1991.

benih hrvatskih snaga. Još potkraj 1990. mobiliziran je dio pričuvnog sastava, a do kolovoza 1991., zajedno s pripadnicima redovnog sastava, te snage brojile su oko stotinu i četrdeset ljudi. U veljači 1991., pravilno anticipirajući nastupajuće događaje, ustrojena je i posebna policijska ispostava u Velikom Grđevcu, u kojoj su bili stacionirani pripadnici specijalnih policijskih snaga iz Bjelovara. Radilo se, u biti, o nužnom taktičkom pokušaju odvlačenja pozornosti; naime, u samoj policijskoj postaji u Grubišnom Polju na djelu je bila priprema odmetništva većeg dijela policajaca srpske nacionalnosti, kako je to već urađeno u Pakracu i Daruvaru. Kada je odmetništvo, u kolovozu 1991., realizirano, upravo zahvaljujući postojanju ispostave u Velikom Grđevcu, policijske snage nisu nespremno dočekale izbijanje oružane pobune. Učinjene su i druge obrambene mjere – uvijek u skladu s dostupnom količinom naoružanja – uspostavljeni su punktovi u Grubišnom Polju, Velikim Zdencima, Ivanovom Selu, Donjoj Rašenici te Velikom Grđevcu, ustrojena su posebna minobacačka i interventna odjeljenja te stalna posada za nabavljeno borbena-oklopno vozilo (BOV).¹¹⁴ Pripreme radnje hrvatskih policijskih snaga nisu ostale neprimjećene od strane grubišnopoljskog SDS-a. Primjerice, kao jedan od uvjeta za bolju suradnju s lokalnim HDZ-om iz SDS-a su uporno inzistirali na njezinom povlačenju tj. „da ta policija, koja je vojska bude negdje u kasarni kao vojska“.¹¹⁵ Ustroj hrvatske obrane na području grubišnopoljske općine imao je i drugih korijena. Epizoda s ilegalnim naoružanjem članova HDZ-a, potkraj 1990., koja nije ostala neprimjećena od strane JNA i lokalnog SDS-a, potkraj ožujka 1991. dodatno je organizirana osnivanjem posebnog *Štaba za obranu*, kasnije *Štaba odreda narodne zaštite*, na čelu s Antom Delićem. Njegova je zadaća bila koordinacija obrambenih aktivnosti, kako je navedeno, „u smislu organiziranja obrane, svih ogranaka HDZ-a i HDS-a na području općine, u suradnji sa zapovjednikom policijske postaje.“¹¹⁶ Organiziranjem članstva i pristaša dviju hrvatskih stranaka, uz aktivnu suradnju lokalnih policijskih snaga, stvoreni su uvjeti za ustroj 57. (kasnije 77.) samostalnog bataljuna (bojne) Zbora narodna garde (ZNG) na području općine. Službeni datum njegova ustroja je 26. rujna 1991.¹¹⁷ Sredinom kolovoza 1991. obrambene aktivnosti su dodatno koordinirane osnivanjem Kriznog štaba za općinu Grubišno Polje.¹¹⁸ U drugoj polovici kolovoza ustrojene su i postrojbe Narodne zaštite (NZ), u čiji sastav je uključeno ukupno 973 čovjeka.¹¹⁹ Nakon više od jednogodišnje blo-

¹¹⁴ MUPRH/PUBB/PPGP, br. 511-02-50-I-VT-25/1-97, Kronologija ratnih zbivanja i značajnijih akcija djelatnika V PP tijekom Domovinskog rata od 26. veljače 1997., 2., 4.

¹¹⁵ DŽŽ, Zapisnik sa sastanka predstavnika stranaka SDS i HDZ Grubišno Polje od 9. travnja 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

¹¹⁶ Ivica DEBIĆ, Ante DELIĆ, *Otkos*, Bjelovar 1999., 39.

¹¹⁷ MORH/SVA/GSHV, OGP-KŠ, Klasa: 811-02/91-01/01, Ur. broj: 2127-01-01-91, Izvještaj od 27. rujna 1991.

¹¹⁸ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 42.

¹¹⁹ *Narodna zaštita u Domovinskom ratu*, (ur. Dražen Najman, Ivan Posilović i Marija Dujčić), Zagreb, 2002., 143.-147.

kade došlo je i do promjene lokalnih političkih vlasti. Početkom rujna 1991. za posebnog povjerenika za područje općine imenovan je Ivan Wolf, što je značilo i raspuštanje lokalne skupštine tj. silazak SKH-SDP-a s vlasti.¹²⁰ No, radilo se o pukoj formalnosti; dotadašnje općinsko čelništvo bilo je ionako u stanju potpune obamrlosti i općeg nesnalazjenja, o čemu svjedoči jedan zabilježeni neformalni razgovor. Naime, Milan Bastašić je, upravo u vrijeme opće radikalizacije stanja na području općine, na autobusnom kolodvoru u Grubišnom Polju susreo predsjednika općinske skupštine Čedomira Bubulja; na Bastašićevu tvrdnju kako je „uznemiren tim, sve gorim događajima“, Bubulj mu je – odražavajući potpunu nemoć – odgovorio „kako mu kredu i nastavničko zvanje neće nitko oduzeti“.¹²¹ Izabirući apatiju kao rješenje, Bubuljevo ponašanje je jasno upućivalo na opravdanost odluke o raspuštanju lokalnih organa vlasti te uspostavi povjereništva.

Hrvatske obrambene snage, kako je ranije utvrđeno, nisu tijekom kolovoza i rujna 1991. bile sposobne zaustaviti širenje oružane pobune na mahom brdskom području općine većinski naseljenom srpskim stanovništvom. Rezultat takvog omjera snaga bila je okupacija cjelokupnog sjeverozapadnog dijela općine, odnosno stvaranje isturenog zapadnog kraka samoproglašene Srpske autonomne oblasti Zapadna Slavonija (SAO ZS).¹²² U takvim okolnostima pobunjenička namjera za daljnjom ekspanzijom kao i potreba kompaktnijeg teritorijalnog spoja s okupiranim dijelovima daruvarske i pakračke općine uvjetovali su nužnost daljnjih napadačkih aktivnosti pobunjenika na južnom smjeru djelovanja. To je koincidiralo s još jednom – posebno uočljivom – činjenicom, podjednako psihološkom i materijalnom: neuspjehom napadača u zauzimanju barem jednog gradskog središta zapadnoslavenskog prostora; u tom smislu, kontrola nad Okučanima i manjim – izdvojenim – dijelom Pakraca (četvrt Gavrinica) teško da se mogla prikazati kao opipljiviji uspjeh. Sve nabrojeno uvjetovalo je koncentraciju pobunjeničkog napadačkog djelovanja u pravcu općinskog središta tj. samog Grubišnog Polja. Početkom druge polovice kolovoza 1991. uočeno je kako je iz grada „počelo iseljavanje pripadnika srpske nacionalnosti u nepoznatom smjeru“, a sve su brojnije bile i informacije o „sve većem broju radnika srpske nacionalnosti koji izostaju s posla“.¹²³ Bio je to jasan signal predstojećih događanja; naime, radilo se o očitoj pripremi za otvoreni napad na Grubišno Polje. Do njega je došlo dana 17. kolovoza 1991., u kasnim poslijepodnevним satima. Najprije je na grad ispaljeno oko deset projektila iz ručnih bacača, a svega

¹²⁰ „Imenovan povjerenik Vlade općine Grubišno Polje“, *Vjesnik*, Zagreb, 1. rujna 1991.

¹²¹ M. BASTAŠIĆ, *Bilogora*, 460.

¹²² Srpska autonomna oblast Zapadna Slavonija (SAOZS) proglašena je 12. kolovoza 1991., a bez obzira na službeni naziv može ju se smatrati jedinstvenim dijelom SAO Krajine. (N. BARIĆ, *Srpska pobuna*, 99.).

¹²³ M. Martinić, „Neuspjeli pregovori“, *VL*, 18. kolovoza 1991.

dva sata kasnije iz pravca Velike Peratovice izvršen je i pješački napad na Grubišno Polje. Napad je odbijen.¹²⁴ Lako se može zaključiti kako nitko, i to na obje strane, u ovom trenutku nije mogao pretpostaviti kako početni pobunjenički neuspjeh, u biti, znači i izvjesnost njihova konačnog poraza. Neuspjeh se pokušao, u prvom mahu, kompenzirati verbalnom agresijom: dana 18. kolovoza 1991. zapovjednik vojarne u Virovitici, potpukovnik JNA Tomislav Mitić, kontaktirao je lokalnu policiju, optužujući je za „bezakonje u gradu jer hapsi i zatvara nedužne ljude srpske nacionalnosti“; nakon optužbe uslijedila je prijetnja, tj. Mitić je „zaprijetio da će biti prisiljen primijeniti silu i izaći sa jedinicama van vojarne“.¹²⁵ Do toga nikad nije došlo. Do kraja kolovoza 1991. pobunjenici nisu više pokušavali pješačkim napadima ostvariti svoj cilj. Umjesto toga, uslijedilo je nekoliko minobacačkih napada na grad. Primjerice, dana 23. kolovoza 1991. minobacačkim projektilima napadnuto je šire gradsko područje¹²⁶, a dana 24. kolovoza 1991. područje industrijske zone.¹²⁷ Na samom početku rujna 1991. opet je došlo do intenzivnijih minobacačkih napada na grad.¹²⁸ Hrvatske snage odgovorile su na napade istom vrstom oružja, ali i ispaljivanjem desetak protugradnih raketa; jasno svjedočanstvo još uvijek prisutnog kroničnog nedostatka naoružanja.¹²⁹ Ipak, bilo je primjetno kako su hrvatske snage sve bolje opremljene. Naime, u popodnevnim satima dana 17. rujna 1991., prvi put je na minobacački napad iz Velike Peratovice odgovoreno s više uzvraćenih projektila.¹³⁰ Ipak, to niti izdaleka nije bilo dovoljno. Kako je, u međuvremenu, došlo do intenziviranja sukoba i u drugim dijelovima općine, od nadležnih je zatraženo upućivanje pomoći u pješačkom naoružanju i drugoj opremi.¹³¹ No, kako u navedenom razdoblju nije dolazilo do pješačkih napada na grad može se pretpostaviti kako pobunjeni Srbi za to jednostavno nisu imali dovoljno snage. I više od toga; u drugoj polovici rujna iste godine pojavila se i prva konkretnija naznaka promjene odnosa snaga. Naime, dana 22. rujna 1991. poduzeta je i prva opsežnija akcija čišćenja terena od strane hrvatskih snaga.¹³² No, prije toga, dana 20. rujna 1991., uslijed kratkotrajnog kraha hrvatske obrane, pobunjenici su uspjeli iz pravca Ivanova Sela, nakrat-

¹²⁴ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/6-91, Izvještaj od 18. kolovoza 1991.

¹²⁵ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/4-91, Izvještaj od 18. kolovoza 1991.

¹²⁶ „Telex – Grubišno Polje“, *VZ*, 24. kolovoza 1991.

¹²⁷ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/18-91, Izvještaj od 24. kolovoza 1991.

¹²⁸ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/32-91, Izvještaj od 1. rujna 1991.; MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/34-91, Izvještaj od 1. rujna 1991.

¹²⁹ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/35-91, Izvještaj od 2. rujna 1991.

¹³⁰ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/64-91, Izvještaj od 17. rujna 1991.

¹³¹ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/74-91, Zahtjev od 22. rujna 1991.

¹³² MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/76-91, Izvješće od 22. rujna 1991.

ko prodrijeti u rubne dijelove grada, ali su, nakon velikih borbi, odbijeni.¹³³ Početkom listopada 1991., ponovno je došlo do intenzivnijih napada na grad: dana 3. listopada 1991. napad je koncentriran na obrambeni punkt br. 3 u samom gradu, na prometnici u pravcu Virovitice; napad je izvršen „od strane terorista iz Velike Peratovice [...] pod okriljem noći“.¹³⁴ Tri dana kasnije, 6. listopada 1991., nakon minobacačkog napada na sam grad, ponovno je napadnuta ista točka, koju su branili pripadnici ZNG-a. Prema hrvatskim izvještajima, napad, koji je uspješno odbijen, na posredan način zapravo je svjedočio o sve izraženijoj pobunjeničkoj nemoći; naime, procijenjeno je kako se radilo o pokušaju „više provokativnog karaktera odnosno namjeri da se samo uništi punkt s gardistima“.¹³⁵ Istina, realizacijom tog koraka stvorili bi se uvjeti za daljnje napredovanje u pravcu gradskog središta, ali to ne umanjuje indikativnost iznesenog opažanja. No, ponovno je poduzet i korak koji je upućivao na promjenu: samo dan kasnije, 7. listopada 1991., diverzantska skupina ZNG-a uništila je radio instalaciju u dubini pobunjeničkog područja, na poljani između Malog Grđevca i Velike Barne.¹³⁶ Do kraja listopada 1991. pobunjenici ipak nisu više izvodili akcije pješačkih napada na grad; njihovo djelovanje u pravcu samog Grubišnog Polja bilo je reducirano na nekoliko izraženijih minobacačkih napada. Primjerice, dana 27. listopada 1991. na grad je ispaljeno petnaestak minobacačkih projektila, opet iz pravca Velike Peratovice.¹³⁷ Uočenu pobunjeničku slabost trebalo je na neki način iskoristiti, pogotovo stoga što ona nije morala biti trajna; uostalom, pod njihovom kontrolom nalazio se dio Grubišnog Polja, i to strateški važna uzvisina, na cestovnom pravcu prema Virovitici. Navedeno pobunjeničko uporište predstavljalo je, naime, točku odakle se grad stalno napadao minobacačkim projektilima te vatrom iz pješačkog naoružanja; česta su bila otvaranja i snajperske vatre i to upravo iz tog dijela Grubišnog Polja, iz „pojedinih kuća vlasništvo Srba koji se nalaze u Velikoj Peratovici“.¹³⁸ No, pretpostavka učinkovitijeg djelovanja hrvatskih snaga svakako je bila i stabilizacija stanja u samom gradu. Lokalni Krizni štab je, istina, u okviru raspoloživih mogućnosti poduzeo određene mjere poput, primjerice, planova za evakuaciju djece i starijih osoba.¹³⁹ Svejedno, destruktivni utjecaj oružanog sukoba nije se mogao izbjeći; u gradu je vladalo pravo ratno stanje: najvažniji komunikacijski pravci s okolinom bili su ili presječeni ili teško prohodni, gospodarstvo je

¹³³ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 71.

¹³⁴ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/82-91, Izvještaj od 4. listopada 1991.

¹³⁵ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/84-91, Izvještaj od 6. listopada 1991.

¹³⁶ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/86-91, Izvještaj od 7. listopada 1991.

¹³⁷ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/101-91, Izvještaj od 27. listopada 1991.

¹³⁸ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/96-91, Izvještaj od 19. listopada 1991.

¹³⁹ M. Martinić, „Ni paroh nije uspio“, *VZ*, 19. kolovoza 1991.

pokazivalo znakove obamrlosti, a odgođen je i početak školske godine.¹⁴⁰ Počele su se pokazivati i pojavnosti psihološke provenijencije, koje su upućivale na raširenost pogoršanja općeg stanja u gradu. Kako je navedeno u policijskom izvještaju, početkom rujna 1991.:

„U kontekstu događanja u Grubišnom Polju raspoloženje među žiteljima ovog grada je u vrhuncu napetosti, nervoze, straha i psihoze. [...] Jedan od prisutnih faktora ovakove psihoze i napetosti je došao sam od sebe uslijed samovoljnih razmišljanja pojedinaca da je Grubišno Polje na redu za jedan jači frontalni napad MB [minobacačima] i pješadijom budući su takovi napadi u Pakracu i Daruvaru doživjeli poraz kod terorista. Prisutna su razmišljanja da će teroristi – odmetnici pokušati osvojiti Grubišno Polje i tako ostvariti barem jednu pobjedu. Osim toga pojedinci su stvorili još veću psihozu među pučanstvom Grubišnog Polja računicom da je prije 14 dana u nedelju napadnut Pakrac, sedam dana kasnije također u nedelju napadnut je Daruvar, tako da bi u slijedu tih napada ove nedelje 08. 9. 91. trebao biti napad na Grubišno Polje. Vrhunac ovakovih razmišljanja i priča koje su stvorile napetost i strah među žiteljima Grubišnog Polja, je priča koja se širi po gradu da je vođa odmetnika iz Velike Peratovice, ČAKMAK RADE, poručio žiteljima grada neka se čuvaju nedelje, jer on dolazi 'na ručak u hotel 'Bilogora' u Grubišnom Polju'. Takova priča je kod jednog dijela žitelja Grubišnog Polja izazvala smijeh i posprdnost dok je nažalost kod velike većine stvorila strah jer vjeruju da je Čakmak dovoljno neuračunljiv i da bi se sa svojom bandom mogao odlučiti na takovu akciju, pogotovo što je opće poznata stvar da su potpomognuti armijom [JNA].“¹⁴¹

Ako je vojni zapovjednik pobunjenika zaista učinio ovaj korak, onda se mora konstatirati kako se radilo o pukom promidžbenom triku, i to sračunatom u svrhu stvaranja panike u Grubišnom Polju. Trik je, u biti, bio dvostruki; on je, dakako, trebao podići i moral samim pobunjenicima – jasno u sebi implicirajući nužnost postizanja barem jedne pobjede u borbi za gradska središta zapadnoslavenskog prostora, ali su njegovi učinci svejedno upućivali na zaključak kako je nužnost konkretnije akcije hrvatske strane također bila sve očitija.

Uspješnost hrvatske obrane u razdoblju kolovoz-studenj 1991. leži u njezinoj upornosti. U tom smislu, pored obrane samog Grubišnog Polja, presudnim se pokazala obrana drugih mjesta koja su, u strateškom smislu, predstavljala sjeverozapadnu te jugoistočne odstupnice prema samom gradu, ali i prema području daruvarske općine. Potkraj kolovoza 1991., hrvatske snage spriječile su, kako je već spomenuto, potpuno zauzimanje mjesta Gornja Rašenica, jugoistočno od Grubišnog Polja.¹⁴² Borbe u mjestu trajale su oko dva sata, hrvatske snage pretrpjele su znatne materijalne gubitke, ali – izuzev kratkotrajnog intervala – nije došlo do njegove potpune okupacije. Ipak, u dijelu mjesta pod pobunjeničkom kontrolom stvoreno je snažno uporište iz

¹⁴⁰ Lj. K., „Telex – Grubišno Polje“, *VL*, 12. rujna 1991.

¹⁴¹ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/44-91, Izvještaj od 6. rujna 1991.

¹⁴² M. Martinić, „Odbijen napad na Gornju Rašenicu“, *VL*, 27. kolovoza 1991.

kojega su hrvatske snage konstantno napadane minobacačkom i pješačkom vatrom.¹⁴³ Istina, u periodu od nekoliko sati Gornja Rašenica je u potpunosti stavljena pod pobunjeničku kontrolu, ali njezina strateška važnost – mjesto se nalazilo na prometnici Grubišno Polje – Ivanovo Selo – uvjetovala je promptni hrvatski odgovor. Zbog toga je istog dana poduzeta akcija – u vidu minobacačkog napada – koja je natjerala pobunjenike na povlačenje. Rezultat napada omogućio je uspostavu obrambenog punkta hrvatskih snaga.¹⁴⁴ U idućim danima dio Gornje Rašenice bio je stalnom metom pobunjeničkih minobacačkih napada.¹⁴⁵ Potkraj rujna 1991. izvršen je i pješački napad na hrvatske položaje u mjestu, no bez uspjeha. Indikativno, hrvatske snage opet su stekle dojam kako se, u biti, radi o demonstraciji nemoći; zauzet je stav prema kojem je napad „bio više provokativnog karaktera nego li ozbiljnih namjera osvajanja područja donjeg dijela Gornje Rašenice“.¹⁴⁶ Neuspjeli napadi tijekom kolovoza i rujna 1991. upućivali su na neuspjeh širih razmjera: uporna hrvatska obrana položaja u Gornjoj Rašenici efektivno je spriječila mogućnost napada na Grubišno Polje iz smjera jugoistoka. Dalje u istom smjeru smješteno je seosko naselje Ivanovo Selo, većinski naseljeno češkim stanovništvom; njegovim zauzimanjem pobunjeni Srbi bi, kao i u prethodnom primjeru, značajno proširili osnovu za napad na Grubišno Polje, ali ostvarili dužu teritorijalnu kompaktnost s okupiranim područjem daruvarske općine. Napad na mjesto započeo je dana 20. kolovoza 1991., u kasnim poslijepodnevним satima: nakon minobacačke pripreme uslijedio je pješački napad koji je odbijen. Transportni helikopter JNA u trenutku poraza izvukao je pobunjenike te ih prebacio u Veliku Peratovicu.¹⁴⁷ Neposredni pokazatelj važnosti mjesta bio je intenzitet napada na njega: u iduća dva dana izvedena su dva kombinirana pješačko-minobacačka napada na Ivanovo Selo, ali oba su odbijena.¹⁴⁸ U drugoj polovici rujna 1991. na mjesto je izveden dotada najopsežniji napad: borbe su trajale cijelog 21. rujna 1991. Pobunjenici su ovoga puta ostvarili više uspjeha: uspjeli su presjeći komunikaciju Grubišno Polje – Ivanovo Selo, uništivši most na rijeci Peratovici¹⁴⁹, a i zauzeli su – istina samo na nekoliko sati – i samo mjesto.¹⁵⁰ Borbe su bile žestoke; prema informaciji iz poslijepodnevних sati: „Bilanca (crna) u Ivanovom Selu je: 5 mrtvih civila, jedan mrtvi gardist, 6 ranjenih civila, jedan ranjen gardist. Tridesetak ljudi oteto. Još se vode borbe.“¹⁵¹ Neuspjeh je doveo do minoba-

¹⁴³ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/20-91, Izvještaj od 26. kolovoza 1991.

¹⁴⁴ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/22-91, Izvješće od 27. kolovoza 1991.

¹⁴⁵ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/33-91, Izvještaj od 1. rujna 1991.

¹⁴⁶ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/80-91, Izvještaj od 27. rujna 1991.

¹⁴⁷ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/8-91, Obavijest od 20. kolovoza 1991.

¹⁴⁸ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/12-91, Obavijest od 22. kolovoza 1991.

¹⁴⁹ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/72-91, Izvještaj od 21. rujna 1991.

¹⁵⁰ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 72.

¹⁵¹ MORH/SVA/GSHV, Informacija Centra za obavješćivanje općine Bjelovar od 21. rujna 1991.

cačkih napada na mjesto, a jedan od jačih dogodio se dana 15. listopada 1991.¹⁵² Hrvatske snage uspjele su obraniti Ivanovo Selo, čime je zaustavljeno napredovanje pobunjenika na najvažnijem dijelu ratišta – jugoistočnom području grubišnopoljske općine. Ipak, treba zabilježiti kako su hrvatske snage zaustavile napade i na sjeverozapadnom području općine: tu se ključnom pokazala obrana mjesta Veliki Grđevac.¹⁵³ Strateški neuspjeh napadnih akcija pobunjenih Srba tijekom druge polovice kolovoza i tijekom rujna 1991. otvorio je put kasnijoj hrvatskoj akciji.

Oslobađanje okupiranih dijelova općine Grubišno Polje nije bilo uvjetovano samo uskim vojnim imperativom. Dakako, oslobađanje okupiranog teritorija, u prvom redu, u kontekstu svih opasnosti koje su obilježavale hrvatski položaj u drugoj polovici 1991., predstavljalo bi značajan vojni uspjeh, i to prvi nakon nekoliko mjeseci stalnog uzmicanja pred pobunjenicima i JNA. Ipak, evidentna brutalnost srpskih pobunjenika nametala je još jedan razlog, onaj humanitarnog karaktera; zaista, kako je već utvrđeno, raspon terorističkih aktivnosti pobunjenika, praćenih represijom nad zarobljenim civilima, teško da se mogao nadmašiti. Još u prvoj polovici rujna 1991., pored opasnosti od širenja područja pod pobunjeničkom kontrolom, više hrvatske vojne i policijske vlasti posebno su upozorene i na razgranate „aktivnosti terorista iz Velike Peratovice [...] [koji] gotovo svakodnevno upadaju u pojedina sela gdje pljačkaju i zarobljavaju nevine ljude“.¹⁵⁴ Iz toga je proizašao i zahtjev za slanjem pomoći u naoružanju i drugoj vojnoj opremi tj. zahtjev za odobrenjem za pokretanje oslobodilačke akcije. Ipak, u tom trenutku još nisu postojali uvjeti za takav korak: pobunjeničko napadno djelovanje još je bilo u zamahu pa je koncentracija na obrambenim aktivnostima bila prioritetom. Potkraj istog mjeseca neka događanja na terenu upućivala su na mogućnost promjene takvog stava. Naime, dana 22. rujna 1991. udružene hrvatske vojne i policijske snage poduzele su opsežniju akciju čišćenja terena. Znakovito je kako prilikom njezina izvođenja „nije bilo sukoba s odmetnicima“, a znatan broj projektila upućen je na veći broj njihovih uporišta, od Velike Peratovice, Turčević Polja, Munija, Djakovca pa do dijela Gornje Rašenice.¹⁵⁵ Jednako znakovito je bilo kako nije došlo ni do kakvog pobunjeničkog odgovora. Onda je lokalni Krizni štab početkom listopada 1991., nakon, kako je navedeno, razmatranja situacije, predložio lokalnim vojnim vlastima upućivanje zahtjeva za pokretanje akcije Zapovjedništvu operativne zone Bjelovar (ZOZB), u čiju nadležnost su ulazile sve hrvatske (vojne) obrambene snage na području općine.¹⁵⁶ Zahtjev je doista i upućen te je na njega pozitivno

¹⁵² MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/95-91, Izvještaj od 15. listopada 1991.

¹⁵³ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/85-91, Izvještaj od 6. listopada 1991.

¹⁵⁴ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/54-91, Informacije od 11. rujna 1991.

¹⁵⁵ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/76-91, Izvješće od 22. rujna 1991.

¹⁵⁶ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 86.

odgovoreno: dana 4. listopada 1991. zapovjednik ZOZB-a izdao je zapovjed, kojom se postrojbama ZNG-a iz Grubišnog Polja i Virovitice nalagalo oslobađanje okupiranog područja Bilogore (te daljnji nastavak djelovanja na području daruvarske općine). Rok za izvođenje operacije bio je između četiri i šest dana, a trebala je započeti ujutro 6. listopada 1991.¹⁵⁷ Nedovoljna koordiniranost hrvatskih postrojbi dovela je do odgode; prema novoj zapovijedi operacija je trebala početi 8. listopada 1991.¹⁵⁸ No, niti toga dana nije došlo do vojne akcije; umjesto toga novoimenovani zapovjednik snaga koje su trebale izvesti akciju, Franjo Kovačević, dana 8. listopada 1991. načinio je novu, znatno opširniju zapovijed o njezinim ciljevima i načinu izvedbe. Planirana oslobodilačka akcija, dakle, za cilj je imala:

„Združenim snagama ZNG i policije uz snažnu artiljerijsku podršku s polukružne osnove: Virovitica, Kinkovo, Bogaz, Bedenička, Nova Pisanica, Veliki Grđevac, Grubišno Polje, istovremenim postavljanjem blokade na crti Grubišno Polje – Ivanovo Selo – Veliki Bastaji – Koreničani, odsjeci četničko – terorističke snage na pravcima: Virovitica – Lončarica – Grubišno Polje i Virovitica – Miokovićevo – Veliki Bastaji, a zatim razbiti i uništiti iste na navedenim prostorima s ciljem čišćenja i uspostave nesmetanog prometa na komunikaciji Virovitica – Lončarica – Grubišno Polje. Borbena djelovanja izvesti u dvije faze. U prvoj fazi u trajanju od 1-2 dana izvršiti odsijecanje na liniji Virovitica – Lončarica – Grubišno Polje uz istovremeno odsijecanje na liniji Virovitica – Jasenaš – Miokovićevo i postavljanje barikade na liniji Grubišno Polje – Ivanovo Selo – Veliki Bastaji – Koreničani. U drugoj fazi, uz prethodno pregrupiranje snaga, razbiti i uništiti četničko terorističke snage na prostoru između navedenih komunikacija.“¹⁵⁹

Kako je jasno vidljivo akcija je ambiciozno zamišljena: u svega dva dana trebalo je istovremenim prodorima iz svih smjerova osim jugoistočnog ispresijecati pobunjeničke snage te ih prisiliti na predaju što bi, onda, omogućilo njezino daljnje izvođenje na području daruvarske i drugih susjednih općina; njezina ambicioznost bila je jasnim pokazateljem prevladavajućeg stanja optimizma i uvjerenosti hrvatskih snaga te, u tom smislu, jasan znak evidentne psihološke promjene. U biti, radilo se o sindromu tipičnom za prelazak iz faze obrambenih aktivnosti u fazu napadnog djelovanja; ona je uvijek praćena posljedičnim optimizmom. No, razvoj događaja na višim razinama neće hrvatskim snagama dati priliku za konzumaciju uočene promjene raspoloženja: nekoliko dogovorenih primirja između zapovjedništava hrvatskih snaga i JNA rezultiralo je njezinom odgodom.¹⁶⁰ Stoga je vrijeme iskorišteno za poboljšanje pripremnih pozicija te daljnja minobacačka djelovanja prema pobunjeničkim položajima.¹⁶¹ Već uočena promjena u odnosu snaga

¹⁵⁷ *Isto*, 88.

¹⁵⁸ *Isto*, 89.

¹⁵⁹ *Isto*, 93.

¹⁶⁰ *Isto*, 96.-101.

¹⁶¹ MORH/SVA/Zapovjedništvo Operativne zone Bjelovar (ZOZB), Općina Grubišno Polje – Zbor narodne garde (OGP-ZNG), Klasa: 881-01-91-01, Ur. broj: 2127-05-01-91-12,

bila je sve vidljivija. Primjerice, djelovanje sukobljenih snaga dana 15. listopada 1991. upućuje na jasnu neravnotežu: pobunjenici su, kako je navedeno, izvršili „helikoptersko nadlijetanje područja u noćnim satima [...] napad minobacačima MB-120 mm (iz pravca Rastovca i brda Afrika kod Bastaja) na [punkt] u Ivanovom Selu [...] pješadijski napad uz podršku BOV-a [borbeno-oklopno vozilo] na [...] punkt u Virovitici“, dok su hrvatske snage (bez policije i NZ-a) izvršile „artiljerijski napad na odmetnička uporišta u Gornjoj Kovačici, Velikoj Barni, Malom Grđevcu i Gornjoj Rašenici [...] minobacačko-pješadijski napad na Gornju Kovačicu [...] borbena izviđanje udarnim grupama na rejonu V. Jasenovača – V. Barna [...] minobacačkom vatrom [...] zajedno sa snagama ZNG iz Končanice neutralizirani su neprijateljski minobacački napadi na Ivanovo Selo [...] izviđale i [...] osiguravale teren“.¹⁶² Istog dana izvršena je i opsežnija akcija čišćenja graničnog područja između grubišnopoljske i bjelovarske općine tj. područja naselja Bačkovica, Čadavac, Ribnjačka, Polum i Bedenjička.¹⁶³ Radilo se o svojevrsnom uvodnom dijelu predstojeće opsežnije akcije, kojim je skraćen predstojeći sjeverozapadni smjer napredovanja; naime, izvještaj upućen nadležnima izrijekom je navodio kako se radi o dijelu akcije kodnog naziva *Otkos-10* (što je kasnije bio službeni naziv oslobodilačke akcije).¹⁶⁴ Uočljiva je bila i sve bolja koordiniranost hrvatskih snaga: dana 18. listopada 1991. izvedeno je koordinirano djelovanje – ranije ne tako često – grubišnopoljskog, daruvarskog i virovitičkog ZNG-a po srpskim položajima u Turčević Polju, Munijama, Rastovcu i Bastajskim Brđanima.¹⁶⁵ Postavljen je i pontonski prijelaz preko rijeke Peratovice, čime je olakšana komunikacija pravcem Grubišno Polje – Ivanovo Selo.¹⁶⁶ Dakako, pobunjenici su povremeno pokušavali učiniti određene pomake, ali oni su bili u pravilu bezuspješni: primjerice, dana 28. listopada 1991. izvršili su pješački napad na selo Veliku Jasenovaču, ali je on odbijen.¹⁶⁷ Nije nevažno spomenuti niti kako su samo dan poslije ovog pobunjeničkog napada – 29. listopada 1991. – hrvatske snage započele s izvođenjem akcije kodnog naziva *Orkan-91*, koja će, na zapadnom pravcu djelovanja, u svega nekoliko dana dovesti do oslobađanja dijelova pakračke i novske opći-

Dnevno izvješće od 13. listopada 1991.; MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/89-91, Zamolba od 9. listopada 1991.

¹⁶² MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Klasa: 881-01-91-01, Ur. broj: 2127-05-01-91-26, Dnevno izvješće od 15. listopada 1991.

¹⁶³ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/94-91, Izvješće od 15. listopada 1991.

¹⁶⁴ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Klasa: 881-01-91-01, Ur. broj: 2127-05-01-91-27, Izvještaj izvedenog dijela akcije „Otkos-10“ od 15. listopada 1991.

¹⁶⁵ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Klasa: 881-01-91-01, Ur. broj: 2127-05-01-91-30, Dnevno izvješće od 18. listopada 1991.

¹⁶⁶ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Klasa: 881-01-91-01, Ur. broj: 2127-05-01-91-40, Dnevno izvješće od 25. listopada 1991.

¹⁶⁷ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Klasa: 881-01-91-01, Ur. broj: 2127-05-01-91-48, Dnevno izvješće od 28. listopada 1991.

ne.¹⁶⁸ Sve je upućivalo na zaključak kako je došlo vrijeme konkretnije akcije hrvatskih snaga.

Oslobodilačka akcija hrvatskih snaga – kodnog imena *Otkos-10* – počela je dana 31. listopada 1991., u jutarnjim satima.¹⁶⁹ Na sjevernom pravcu prodora postrojbe 127. brigade Hrvatske vojske (HV) probile su se uzduž komunikacijskog pravca Virovitica – Lončarica što je, uz prodor hrvatskih snaga s južnog pravca napredovanja, iz smjera Grubišno Polje, Gornje Rašenice i Ivanova Sela, već prvoga dana dovelo do presijecanja okupiranog područja, tj. okruživanja pobunjeničkih postrojbi na području Velike Peratovice, Sibenika i Malog Grđevca. Prvog dana operacije, dakle, ostvareni su uspjesi koji su predodredili ukupan ishod. Konkretno, prvog dana operacije, prema policijskim izvorima, hrvatske snage dospjele su svega jedan kilometar do Velike Peratovice, ušle su u Veliku Barnu, Gornju Kovačicu, Zrinsku, stigle pred Malu Peratovicu i Lončaricu te pod svoju kontrolu stavile komunikacijski pravac Grubišno Polje – Veliki Grđevac.¹⁷⁰ Drugog dana operacije – 1. studenog 1991. – napredovanje je nastavljeno: pravac Zrinska – Gornja Kovačica – Velika Barna u potpunosti je stavljen pod hrvatsku kontrolu.¹⁷¹ Trećeg dana operacije 2. studenog 1991. – sve je, zapravo, bilo gotovo: nadležnima je javljeno kako su se hrvatske snage „pomakle na svim dijelovima i suzile područje na kojem se nalazi neprijatelj. Odmetničko – terorističke snage izvlače se sa ovog područja u pravcu Papuka”.¹⁷² Dana 3. studenog 1991. hrvatske snage u potpunosti su ovladale komunikacijom Virovitica – Lončarica – Grubišno Polje.¹⁷³ Idućeg dana – 4. studenog 1991. – vojni vrh u Zagrebu je obaviješten kako hrvatske vojne i policijske postrojbe „kontroliraju cijeli teritorij općine”.¹⁷⁴ Srpski otpor bio je najčvršći na pravcima napredovanja prema mjestima Lončarica, Velika Peratovica te Dapčevački Brđani; ona su oslobođena četvrtog dana akcije.¹⁷⁵ Ukupno gledajući, otpor je, u smislu stupnja organizirano-

¹⁶⁸ Opširnije o zapadnoslavnonskom bojištu u D. Marijan, „Hrvatsko ratište 1990.-1995.“, *Svaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb, 2006., 130.-134.; *Počeci suvremene hrvatske države (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske: od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8. listopada 1991.)*, (ur. Ante Nazor), Zagreb, 2007., 134.-135.

¹⁶⁹ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 102.

¹⁷⁰ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/105-91, Izvještaj od 1. studenog 1991.

¹⁷¹ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Klasa: 881-01-91-01, Ur. broj: 2127-05-01-91-54, Dnevno izvješće od 1. studenog 1991.

¹⁷² MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG/57. samostalni bataljun „R“, Dnevno izvješće od 2. studenog 1991.

¹⁷³ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG/57. samostalni bataljun „R“, Dnevno izvješće od 3. studenog 1991.

¹⁷⁴ MORH/SVA/GSHV, OGP-KŠ, Klasa: 811/02-01/01-91, Ur. broj: 2127/01-01-91-35, Dnevno izvješće od 4. studenog 1991.

¹⁷⁵ I. DEBIĆ, A. DELIĆ, *Otkos*, 103.

sti, bio prisutan samo prvog dana operacije što je jasno upućivalo na brzi slom pobunjenika.¹⁷⁶ Slom je, zaista, nastupio brzo: prema samim srpskim izvorima, stanje na području Zrinske, Topolovice te okolice Grubišnog Polja prvog dana operacije bilo je bezizgledno – „ukoliko avijacija ne djeluje“.¹⁷⁷ Sam, pak, Zagorac je odmah otišao u Beograd „da iznese [...] situaciju generalštabu i da od njih traže pomoć u artiljeriji i drugoj tehnici“; svejedno, ocijenjeno je kako „situacija nije dobra“.¹⁷⁸ Neovisno o tome, operacija *Otkos-10* predstavljala je – usprkos premoći u ljudstvu i naoružanju – veliki vojni uspjeh hrvatskih snaga. Oslobođeno je, u prostornom smislu, veliko područje – oko 370 četvornih kilometara te je uspješno završena druga etapa oslobodilačkih akcija u zapadnoj Slavoniji.¹⁷⁹ Jednako važno, s područja općine Grubišno Polje uklonjeni su nositelji terorističkog djelovanja.

Rat i poslije poraza: odbjegništvo, „pokolji“ i izdaja

Srpsko civilno stanovništvo – mahom solidarizirajući se s pobunjenicima ili, pak, pomažući ili sudjelujući u pobuni – područje grubišnopoljske općine počelo je napuštati već u ljeto 1991. Kako je već naglašeno, primjerice, sam grad Grubišno Polje napušten je tik pred napad na njega. Hrvatski obavještajci uočili su kako se taj proces nastavio i kasnije. Primjerice, početkom druge polovice listopada 1991., primjećeno je kako su pobunjenici odvezli „srpsku djecu i žene sa Bilogore u 2 autobusa i 3 kamiona izvan ovog područja“.¹⁸⁰ U vrijeme odvijanja akcije *Otkos-10* iseljavanje je završeno. Prema srpskim izvorima, već prvog dana njezina odvijanja počelo je sveopće povlačenje: tako je navedeno „narod se u koloni kreće prema Koreničanima [općina Daruvar]“, a već prekosutra narod je „da napusti teritorij i da ide u Bosnu. [...] U zbjegu se nalazi oko 800 traktora i drugih vozila“.¹⁸¹ Dana 3. studenog 1991. – četvrtog dana operacije – sve je bilo jasno: „Narod iz Grubišnog Polja počeo se povlačiti sa traktorima i drugim prevoznim sredstvima. To je trajalo skoro čitavu noć. Traženo je od njih da vojska ostane, a da se samo žene i djeca isele, na to oni nisu pristali već su svi otišli u pravcu Bosne i Banja Luke. Tamo su ostavili oružje i krenuli u pravcu Beograda.“¹⁸² Kolona se kretala preko okupiranih dijelova daruvarske općine, u smjeru

¹⁷⁶ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/106-91, Izvještaj od 1. studenog 1991.

¹⁷⁷ *Dokumenti*, knjiga 1, Dokument br. 230, Dnevnik jednog od članova Štaba TO SAO Zapadna Slavonija, Zapis od 31. listopada 1991., 415.

¹⁷⁸ *Isto*.

¹⁷⁹ *Počeci*, 130., 139.

¹⁸⁰ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Klasa: 811/02-01/01-91, Ur. broj: 2127/01-01-91-31, Dnevno izvješće od 19. listopada 1991.

¹⁸¹ *Dokumenti*, knjiga 1, Dokument br. 230, Dnevnik jednog od članova Štaba TO Zapadna Slavonija, Zapis od 31. listopada 1991., 415.

¹⁸² *Isto*, Zapis od 3. studenog 1991., 416.

Bosne i Hercegovine: „Sa traktorima su bježali preko Miokovićeve, prenočili su u Koreničanima i sa 700 traktora pobjegli u Zvečevo, te idu iz Zvečeva za Bosnu.“¹⁸³ Na temelju ovih događanja iz Beograda je Hrvatska optužena za provedbu planskog etničkog čišćenja i druga kršenja građanskih prava srpskog civilnog stanovništva grubišnopoljske općine: već 3. studenog 1991., u ime savezne vlade, njezin potpredsjednik Aleksandar Mitrović uputio je pismo čelnicima mirovne konferencije Europske zajednice (EZ) – posebnog tijela zaduženog za pronalazak mirnog rješenja sukoba – u kojemu je navedeno kako su posljedice hrvatske akcije „brojne žrtve, razoreni domovi, formirani nezaštićeni zbegovi srpskog naroda, kolone koje u panici napuštaju ovo područje“.¹⁸⁴ Optužba je bila vrlo ozbiljna i, u trenutku dramatičnih napora hrvatskog vodstva u borbi za međunarodno priznanje, mogla je rezultirati nepovoljnim posljedicama. Jednako tako, njezini navodi nisu odgovarali stvarnim događajima. Najprije, već je uočeno kako je srpsko civilno stanovništvo područje općine u većem broju počelo napuštati i prije pokretanja hrvatske akcije. Dalje, same pobunjeničke vlasti imale su ključnu ulogu u odlasku srpskih civila. Primjerice, Bogdan Čujo, bivši tajnik grubišnopoljskog Okružnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, a u ovom trenutku očit o osoba od značaja u pobunjeničkim redovima, dana 25. listopada 1991. – dakle, nekoliko dana prije početka napadne akcije hrvatskih snaga – ovlašten je da od Štaba TO-a Grubišnog Polja, u njegovo ime, „vrši organizaciju otpreme stanovništva, prije svega djece i materijalnih dobara sa područja bivših općina [sic!] Bjelovar i Grubišno Polje na područje republika Bosne i Srbije [istaknuo – I. M.]“.¹⁸⁵ Dakle, organizacijska osnova iseljavanja već je bila uspostavljena te se može pretpostaviti kako je Čujo, u tom smislu, već i započeo s određenim aktivnostima; hrvatska akcija, opet, samo je pružila prijeljkivani povod. Ipak, ključni doprinos pobunjeničkih vlasti realiziran je u vrijeme samog odvijanja hrvatske akcije i to u dva osnovna vida. Prvi je bio već spomenuti organizacijski; na temelju očit prihvaćenog stava – „situacija nije dobra i da će sigurno biti još i gore ako se stanovništvo ne prebaci preko Save“ – poduzete su i konkretne akcije: „Narod je da napusti teritorij i da ide u Bosnu. *Civilno i drugo rukovodstvo radi na rješavanju toga.* [istaknuo – I. M.]“.¹⁸⁶ Kasnije, kada se budu nalazili u Beogradu, i sami Srbi će prst

¹⁸³ MUPRH/PUBB, ND, Općina Daruvar/Sekretarijat narodne obrane/Centar za obavješćivanje, Izvještaj od 2. studenog 1991.

¹⁸⁴ *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990-1991 godine*, (ur. Slavoljub Šušić, Zlatoje Terzić i Nikola Petrović), Beograd, 2002., Prilog br. 122, Pismo podpredsednika SIV-a (Saveznog izvršnog vijeća) Aleksandra lordu (Peteru) Karingtonu i (Hansu) van den Bruku od 3. novembra 1991., 532.

¹⁸⁵ Zocijalistička Federativna Republika Jugoslavija/Srpska autonomna oblast Zapadna Slavonija/Štab Teritorijalne obrane Grubišno Polje, Ovlaštenje od 25. listopada 1991., (preslika dokumenta u posjedu autora).

¹⁸⁶ *Dokumenti*, knjiga 1, Dokument br. 230, Dnevnik jednog od članova Štaba TO SAO Zapadna Slavonija, Zapis od 2. studenog 1991., 415.

optužbe uperiti na svoje političko i vojno vodstvo; u neizvjesnosti izbjeglištva čut će se i sljedeća opaska: „Možda i nismo morali da krenemo otud. Izabrali smo pogrešne vođe i krenuli onako, stihijski...”¹⁸⁷ Još važniji vid djelovanja vlasti pobunjenih Srba bio je onaj promidžbenog karaktera, pri čemu je ponovno ključnu ulogu imala usporedba s događanjima iz Drugog svjetskog rata: navođenje opasnosti od strane nepostojećih *ustaša* planski je korišteno kako bi stvorilo paniku te je postalo presudnim motivirajućim čimbenikom u odlasku srpskog stanovništva. Primjerice, osobi srpske nacionalnosti, u mjestu Sibeniku, dana 31. listopada 1991., kako je sama navela, pristupio je je netko iz strukture pobunjeničke vlasti „te rekao da se spakira, da idu u zbjeg, jer nailaze 'ustaše' koje sve pale i ubijaju srpsko stanovništvo“.¹⁸⁸ Iz iskaza izvjesne Ankice Popović, žiteljke Lončarice, jasno proizlazi kakvu su ulogu u iseljavanju Srba imale pobunjeničke vlasti, ali i sva tragičnost situacije za pojedinca: „Govorili su nam da će doći ustaše, poklati nas, silovati, sve zapaliti. Došla je i vojska, tražili su da svi napuste mjesto i ljudi su u strahu bježali. Ja nisam željela ići, a nisam mogla ni ostaviti samu nepokretnu majku pokojnog muža. [...] Ja ne želim ići u Srbiju.“¹⁸⁹ Jedino dostupno sredstvo javnog informiranja za srpsko stanovništvo na Bilogori bila je radio-stanica u Okučanima, a ona je emitirala tekstove koji su, u huškačkom stilu, isticali upravo nepostojeće hrvatske zločine te time jasno upućivali kako je srpskom stanovništvo odlazak jedino rješenje. Primjerice, Rade Malešević, nekadašnji novinar i urednik lokalnog grubišnopoljskog glasila, a tada u Okučanima, dana 2. studenog 1991. svojim sunarodnjacima uputio je sljedeće riječi: „Paralelno s evakuacijom, sužavan je front obrane, a napuštena sela zaposjedali su hrvatski bojovnici. Čim bi ušli u koje selo, buknu bi požari. Paljene su kuće od reda, a svaki mještalin koji nije stigao ili mogao da se skloni, na licu mjesta je zaklan.“¹⁹⁰ Promidžba je imala dalekosežne učinke. Roditelji jedne osobe srpske nacionalnosti, koja se tada već nalazila u Beogradu, sredinom prosinca 1991. još su se nalazili na grubišnopoljskom području; poručeno im je „da se što hitnije pakujete i dolazite ovamo i to recite i drugima da idu jer to područje neće nikada biti naše kao i Grubišnopoljska regija. [...] Samo morate što pre da dođete da ne zapadne snijeg pa nećete moći nikuda i tamo će vas ustaše poklati jer tako rade sa svima koga uhvate“.¹⁹¹ Mogućnost odvajanja srpskog stanovništva od njihova političkog i vojnog vodstva više nije postojala: identifikacija s radikalnim srpskim nacionalizmom je bila potpuna.

¹⁸⁷ Branka Draškić, Jasna Šarčević, „Ognjište za dom“, *Vreme*, Beograd, 18. novembra 1991.

¹⁸⁸ MUPRH/PUBB, ND, br. 511-02-04/V-KU-46/95, Službena zabilješka od 21. studenog 1995.

¹⁸⁹ Srdan Španović, „Ćao Krajina“, *Danas*, Zagreb, 10/1991., br. 508, 27.

¹⁹⁰ MUPRH/Policijska uprava Brodsko-posavska (PUBP)/Policijska postaja Nova Gradiška (PPNG), ND, tekst članka Rade Maleševića pod nazivom *Bilogora kakvu smo poznavali više ne postoji* od 2. novembra 1991.

¹⁹¹ MUPRH/PUBB, ND, Nepotpisano pismo iz Beograda od 11. prosinca 1991.

Srbijanski tisak odigrao je ključnu promidžbenu ulogu u nametanju predožbe o navodnim masovnim zločinima hrvatskih snaga nad zatečenim srpskim civilnim stanovništvom. Primjera je upravo bezbroj. Članak beogradske *Politike Ekspres* od 8. studenog 1991., nazvan *Zaklane – na smetliš- te*, s podnaslovom *Grubišno Polje: pokolj Srba koji nadilazi sva dosadašnja ustaška zverstva*, jedan je od najzvučnijih primjera. Tu je, pored ostalog, navedeno kako sudbina

„koja je snašla žitelje srpske nacionalnosti sa područja Grubišnog Polja teško da se može porediti i sa najstrašnijim zverstvima fašističkih hordi iz II svetskog rata. Počelo je sa otimanjem pšenice, mleka i drugih prehrambenih proizvoda, izbacivanjem sa posla i ostavljanjem u mraku celih sela, da bi se ovih dana završilo masovnim masakrima, teško shvatljivim normalnom ljudskom umu. [...] Ubijanje nedužnog civilnog stanovništva krvožednim ustašama očigledno nije dovoljna satisfakcija. Iz sela Velika Dapčevica nađen je masakriran [...] kome je izvađeno oko, odsečeno uho i polni organ. [...] Izivljavanje nad [...] iz sela Rastovac, verovatno će ući u anale monstruoznih zločina. Njega su pripadnici takozvanog Zbora narodne garde uhvatili 30. oktobra [1991.] i naterali ga da prođe kroz čitavo naselje. Na kraju sela su mu sa ruku i leđa oderali kožu u kaiševima, zaklali ga i rafalima iz automatskih pušaka na telu napravili krst“.¹⁹²

Sve je stavljano u kontekst Drugog svjetskog rata, jasno upućujući na usporedbu Republike Hrvatske s Nezavisnom Državom Hrvatskom kao najvažniji čimbenik nacionalističke mobilizacije hrvatskih Srba:

„Orgijanje pomračenog uma, koje se posle 50 godina ponovo dogodilo na prostoru između Virovitice i Daruvara, platili su glavom svi oni Srbi koji nisu dovoljno brzo napustili svoja ognjišta. Isto kao u julu 1942. godine, ustaše su poklale sve nesrećnike kojih su se dočepali, bez obzira da li se radilo o ženama, starcima ili deci.“¹⁹³

Istina je, dakako, bila sasvim drugačija: niti su nad zatečenim srpskim stanovništvom počinjeni ikakvi, a pogotovo masovni, zločini, niti su hrvatske vlasti poduzimale ikakve mjere kojima bi ono bilo natjerano na odlazak. Nije bilo niti *ustaša*: dan prije početka izvođenja operacije *Otkos-10* – 28. listopada 1991. – zapovjedništvo hrvatskih vojnih snaga u Bjelovaru obavješteno je kako na području grubišnopoljske općine „ne djeluju stranačke formacije koje se bore na hrvatskoj strani“.¹⁹⁴ U stvarnosti, dakle, *ustaše* nisu postojali osim u promidžbenom svijetu srpskog nacionalizma.

Učinci srbijanske promidžbe ipak su bili stvarni. Dana 3. studenog 1991. savezno predsjedništvo u Beogradu uputilo je u javnost posebno priopćenje, u kojem je izrijekom istaknuto kako je hrvatska akcija dovela do potpunog uništenja osamnaest srpskih sela na Bilogori.¹⁹⁵ Dan kasnije, 4. studenog

¹⁹² Momčilo Kovačević, „Zaklane – na smetliš- te“, *Politika Ekspres*, 8. novembra 1991.

¹⁹³ B. Pekušić, V. Cerović, „Jezive more“, *Večernje Novosti*, Beograd, 7. decembra 1991.

¹⁹⁴ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Ur. broj: 2127-05-01-91-48, Dnevno izvješće od 28. listopada 1991.

¹⁹⁵ *Zbornik dokumenata*, Prilog br. 121, Saopštenje Predsedništva SFRJ povodom gnu- snih zločina hrvatskih vlasti od 3. novembra 1991., 531.

1991., cijeli slučaj podignut je višu razinu: Narodna skupština Srbije usvojila je posebnu deklaraciju, u kojoj se obratila europskoj i svjetskoj javnosti sa zahtjevom da se zaustavi „ovaj strašni genocid“, koji se, navodno, opet događa i to „pola stoleća posle sličnih pogroma u drugom svetskom ratu“.¹⁹⁶ Očito pod dojmom ovih tvrdnji EZ je reagirao: dana 5. studenog 1991. u Zagrebu je održana konferencija za tisak vodstva Promatračke misije EZ-a – posebno ustrojenog operativno-izvještajnog tijela EZ-a – na kojoj je navedeno kako će promatrači posjetiti grubišnopoljsko područje. Zanimljana je, iz diplomatskih obzira prema Hrvatskoj, koja je bila središte djelovanja misije, „informacija da je zahtjev za to primljen od srbijanske četvorke tzv. saveznog predsjedništva“.¹⁹⁷ Samo dan poslije održavanja ove konferencije za tisak, promatrači su već bili na terenu.¹⁹⁸ Područje su posjetili u nekoliko navrata.¹⁹⁹ Područja koja su obilazili bila su upravo ona u kojima su se, prema tvrdnjama srbijanskih vlasti i tiska, dogodili navodni zločini hrvatskih snaga, tj. Velika i Mala Peratovica, Gornja i Donja Rašenica, Lončarica i druga.²⁰⁰ Promatrački izvještaj od 6. studenog 1991. nedvojbeno je pokazao kako su optužbe o zločinima nad Srbima bile lažne:

„Šestog studenog [1991.] promatrački tim EZ-a posjetio je općinu Grubišno Polje, kako bi ispitao izvješće Predsjedništva SFR Jugoslavije (pismo datirano 4. listopada) da su snage Hrvatske narodne garde spalile ili razorile sela toga kraja nastanjena srpskim pučanstvom te ubile stanovnike koji nisu mogli izbjeći. [...] Samo je jedan par bio pronađen tijekom posjeta, ali oni su potvrdili navode ZNG-a da nije bilo zlostavljanja od strane ZNG-a onih Srba koji su ostali u svojim selima. [...] Nije bilo tragova sustavnog uništavanja srpskih kuća, iako je jedan broj kuća, uključujući i one srpske, bio oštećen tijekom sukoba. Na nekima od srpskih kuća bili su vidljivi tragovi uporabe topništva ZNG-a. Bilo je i tragova nedavnih paljevina malog broja srpskih kuća, farmi i stogova sijena. Tim nije bio u stanju utvrditi od ispitanih je li to bilo zbog osvete mještana prema imovini četničkih vođa, djelatnosti ZNG-a ili zbog retrospektivne srpske politike spaljene zemlje. *Zaključak: Dok postoje očvidni dokazi četničkih zlostavljanja za vrijeme razdoblja od 2 do 3 mjeseca za vrijeme kojeg su nadzirali taj kraj tim nije mogao naći tragove naknadnih hrvatskih ubojstava niti tragove sustavne politike uništavanja srpske imovine od strane ZNG-a ili mjesnih Hrvata ili drugih manjinskih skupina.* [istaknuo – I. M.]“²⁰¹

¹⁹⁶ „Pogrom kakav Evropa ne pamti“, *Politika*, Beograd, 5. novembra 1991.

¹⁹⁷ „Intenzivne aktivnosti promatrača“, *VL*, 6. studenog 1991.

¹⁹⁸ MUPRH/PUBB/PSGP, br. 511-02-41-SP-101/11-91, Izvještaj od 6. studenog 1991.

¹⁹⁹ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Ur. broj: 2127-05-01-91-63, Dnevno izvješće od 7. studenog 1991.

²⁰⁰ MORH/SVA/ZOZB, OGP-ZNG, Ur. broj: 2127-05-01-91-61, Dnevno izvješće od 6. studenog 1991.

²⁰¹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Hrvatski ured pri Promatračkoj misiji Europske zajednice, kut. 73, Report on EC Monitoring Mission team visit to Grubisno Polje area; „Prvi put promatračko izvješće“, *Glasnik*, 29. studenog 1991., (donesena je preslika izvornog promatračkog izvještaja).

Dakle, osim nedovoljno potvrđenih sumnji u pojedinačne postupke oštećenja srpske imovine, navodi iz promatračkog izvještaja su jasno upućivali na lažnost navoda srbijanske optužbe. Nema, naime, nikakve dvojbe kako je većina pripadnika hrvatskih snaga, koje su sudjelovale u akciji *Otkos-10*, sa sumnjom i nepovjerenjem pristupila zatečenom srpskom civilnom stanovništvu te se može pretpostaviti kako im ostanak ili odlazak tog stanovništva nisu bili čimbenici kojima je pridavana velika pažnja – raniji postupci pobunjenih Srba za to su se pobrinuli – ali sumnja i nepovjerenje nisu istoznačnica zločinu; događanja na području općine Grubišno Polje, potkraj listopada i u prvim danima studenog 1991. pokazala su kako nepovjerenje nije dovelo do zločina.

Srpsko civilno stanovništvo, koje je u prvim danima listopada 1991., napustilo grubišnopoljsku općinu sastavni je dio ukupnog kompleksa hrvatskog progonstva i izbjeglištva devedesetih godina prošlog stoljeća. No, razlozi njegova odlaska čine ključnu razliku u odnosu na hrvatske prognanike s istog područja: naime, radi se o *pseudo-izbjeglicama* – tj. onima „koji su svoje domove napustili bilo dobrovoljno, bilo pod pritiskom i prijetnjama svojih militantnih sunarodnjaka“.²⁰² Prethodno uočene okolnosti odlaska grubišnopoljskih Srba to na jasan način pokazuju; u tom smislu, oružani sukob bio je samo zajednički načelni okvir progonstva i izbjeglištva s područja grubišnopoljske općine, a stvarni razlozi bili su suštinski različiti. Ubrzo poslije napuštanja Bilogore odlazeći Srbi prešli su na teritorij Bosne i Hercegovine, nakon čega ih je većina krenula dalje, u smjeru Srbije, a, kako je točno, i uz primjetnu dozu ironije, navedeno, „nepogrešiv instinkt poveo je narod tamo gdje se crta nova karta Jugoslavije – u glavni grad [Beograd]“.²⁰³ Pojavile su se okolnosti koje i inače karakteriziraju izbjeglištvo, poput osjećaja besperspektivnosti i opće nesigurnosti; prema riječima izvjesne Tanje Ivančević, koja je u kolovozu 1991. otišla iz Grubišnog Polja najprije u Veliku Peratovicu, a sada se našla u Beogradu: „Ne znam kuda ćemo, ali ne znam ni da li ima smisla da se vratimo. Tamo, jednostavno, nije ostalo ništa da se oslobodi. Sve je spaljeno, uništeno. A ja, zapravo, i ne znam zašto smo se borili, zašto su izginuli moji drugovi.“²⁰⁴ No, tu manipulacija – u velikom stupnju i dobrovoljna – nije prestala. Srbijanske vlasti veći dio tih ljudi naselili su u Baranji, u kuće protjeranih Hrvata. Odmah nakon odlaska, u biti, s time se započelo: jedan od razloga naveden u spomenutom pismu, koji je trebao privoljeti roditelje jedne osobe, koji su ostali na području općine Grubišno Polje, bio je upravo taj: „Svi su ovde iz grubišnopoljskih sela“ – navedeno je – „dobili kuće u Baranji pa ćete i vi tako dobiti kuće“.²⁰⁵ Izvjesni Mile Janković, „ovlašćeni koordinator za privremeno stambeno zbrinjavanje za područje Baranje“, usprkos tvrdnji kako je riječ o pri-

²⁰² Milan MESIĆ, *Osjetljivi i ljuti ljudi. Hrvatske izbjeglice i prognanici*, Zagreb, 1992., 21.

²⁰³ Goran Trkulja, „Plači, voljena zemljo“, *Vreme*, 11. novembra 1991.

²⁰⁴ *Isto*.

²⁰⁵ MUPRH/PUBB, ND, Nepotpisano pismo iz Beograda od 11. prosinca 1991.

vremenom smještaju jer „niko nema pravo da tuđe uzima i otima“ – na umu je imao dugoročniju vrstu rješenja: „Pa neka im tako i bude – neka oni svoje izbeglice naseljavaju na [srpska] zgorišta, a mi ćemo vama dati njihove kuće u Baranji.“²⁰⁶ Baranja je, očito, smatrana srpskom zemljom, koja će takvom i ostati. Promoćurniji i hrabriji promatrači znali su o čemu se radi; novinar *Yutela Zaharije Trnavčević* smatrao je kako je na djelu „pokušaj da se proterani ljudi iz Grubišnog Polja nastane u Baranji [...] činjenica koju ne treba kriti [...] mislim da je to početak neke vrste izmene stanovništva, pošto i Srbi i Hrvati izjavljuju da im više nema zajedničkog života. Ako eliminišemo fizičko istrebljenje, ostaje samo ovakvo rešenje“.²⁰⁷ Nelogičnost Trnavčevićevog objašnjenja bila je sadržana u činjenici što su grubišnopoljski Srbi naseljeni, u biti, unutar hrvatskih državnih granica – iako, dakako, to tada nije bilo potpuno jasno – pa je njihov smještaj u Baranji nužno bio samo privremenog karaktera. Beogradskoj manipulaciji još nije došao kraj.

Bilogorski Srbi osjećali su se izdanima. Hrvatski promatrači isticali su kako tvrde „da će radi takvog stanja netko morati odgovoriti“.²⁰⁸ Krivi su bili svi, od političkog i vojnog vodstva pobunjenih Srba pa do JNA i Srbije. Godinama kasnije, nekadašnji lider zapadnoslavonskog SDS-a, Veljko Džakula, za odlazak srpskog civilnog stanovništva, pored Hrvatske, čija vlast je „nedemokratska, fašistička, šovinistička“, izričito je optužio čelnike lokalnih pobunjeničkih vojnih vlasti za takav razvoj događaja. Dakako, niti jednom riječju nije spomenuo doprinos samog SDS-a, tj. sebe kao njegovu tadašnjeg regionalnog lidera, ali njegove tvrdnje – s obzirom na činjenicu prema kojoj su od ljeta 1991. politički nositelji vlasti pobunjenika ustuknuli pred vojnicima – vjerojatno nisu daleko od istine. Džakula je, naime, hrvatskim medijima izjavio: „15. listopada 1991. godine [sic!] Rade Čakmak, komandant TO Grubišno Polje poveo je sve svoje Grubišnopoljce u Baranju, a nije bilo prijetnje da budu pobijeni. Krsta Žarković, komandant TO Daruvar je digao stanovnike Daruvara. Vlado Bosić, komandant TO Pakrac, je kompletno evakuirao sva sela od Kusionja gore do Glavice, do Bučja, koji je naredio da se povlače. Zbilja, nekog posebnog razloga za odlazak nije bilo.“²⁰⁹ Odluka o sudbini hrvatskih Srba tijekom oružanog sukoba nikad nije bila u rukama hrvatskog vrha u Zagrebu.

Novinar Rade Malešević svoje obraćanje iz Okučana, početkom studenog 1991., pod znakovitim nazivom *Bilogora kakvu smo poznavali više ne postoji*, završio je riječima:

²⁰⁶ B. Draškić, J. Šarčević, „Ognjište za dom“, *Vreme*, 18. novembra 1991.

²⁰⁷ *Isto*.

²⁰⁸ MUPRH/PUBB, ND, Općina Daruvar/Sekretarijat narodne obrane/Centar za obavješćivanje, Izvještaj od 2. studenog 1991.

²⁰⁹ Slavko Krejči, „Lažni bljesak Veljka Džakule“, *Obzor*, Zagreb, 14. veljače 1998.

„Dakle, Bilogora, kakvu smo poznavali više ne postoji. Spaljena su sva srpska sela: Zrinska, Mali Grđevac, Mala Barna, Sibenik, Mala i Velika Peratovica, Dapčevački Brđani, obe Dapčevce, Lončarica, Gornja Rašenica..., i da više ne nabrajamo. I za prošle endehazije ustaše su znale za klanja Srba izabrati odgovarajuće datume. Ovaj put, to je bilo uoči, i za njihov 'praznik' Dan Mrtvih.“²¹⁰

Zaista, bilogorsko područje, nakon događanja 1990.-1991., više nikada neće biti kao prije njih; nasilan pokušaj trajnog izdvajanja dijela tadašnje općine Grubišno Polje iz hrvatskog ustavnog i teritorijalnog poretka doveo je do trajne promjene. Ali, tu završava svaka točnost Maleševićevih navoda.

Zaključak

Uznapredovali proces etničke homogenizacije srpskog stanovništva općine Grubišno Polje tijekom 1990. – na isključivim, nacionalističkim osnovama – u sljedećoj, 1991., prerastao je u svoju logičnu posljedicu: oružani pokušaj odvajanja dijelova općine te njihovo pripajanje samoproglašenoj srpskoj autonomnoj jedinici u Hrvatskoj, kao prvom koraku k ujedinjenju svih područja koja su smatrana sastavnim dijelom zamišljene svesrpske države. Politički nositelj ovog procesa bila je općinska organizacija Srpske demokratske stranke, koja je uživala najsnažniju potporu tamošnjeg srpskog stanovništva. No, niti druge političke ili društvene organizacije, koje su uživale srpsku naklonost i potporu, nisu imale drugačije ciljeve. U promidžbenom smislu, tamošnji Srbi pokazali su se posve prijemčivima za promidžu kojom im je pokazivano kako je nova hrvatska državna realnost – Republika Hrvatska – za njih potpuno neprihvatljiv okvir, i to jer je, kako je uporno isticano, ona, u biti, ništa drugo doli nova Nezavisna Država Hrvatska. To su bili glavni korijeni događanja koji će na području grubišnopoljske općine dovesti do oružane pobune tamošnjih Srba, a ubrzo i do otvorenog oružanog sukoba. U takvim okolnostima, ustroj hrvatskih obrambenih snaga bio je izraz nužnosti pred brutalnim pokušajima stvaranja etnički čistog područja. Na samom kraju listopada te početkom studenog 1991. te snage su munjevitom akcijom uspjele potpuno poraziti pobunjeničke postrojbe te osloboditi okupirana područja općine. Time je nanesen prvi značajniji udarac srpskoj ekspanziji u zapadnoj Slavoniji.

²¹⁰ MUPRH/PUBP/PPNG, ND, tekst članka Rade Maleševića pod nazivom *Bilogora kakvu smo poznavali više ne postoji* od 2. novembra 1991.

Summary

THE CHRONICLES OF GRUBIŠNO POLJE 1990-1991 (PART II)

Based on available archive and newspaper materials and relevant literature, the authors analyze the events that had taken place in the territory of the Municipality of Grubišno Polje in 1991. After the process of ethnic homogenization of the two largest ethnic communities gained ground, an attempt was made in 1991 to separate a part of the Municipality's territory from the constitutional and territorial order of the Republic of Croatia by using violence. Faced with armed attacks and other terrorist activities of the rebelling Serbs, the local Croatian authorities were forced to react. The occupied territory was freed in a military campaign at the end of October and the beginning of November 1991.

The process of ethnic homogenization of the Municipality's Serbian population, which got ahead in 1990 on exclusivist, nationalist grounds, logically developed into an armed attempt to separate a part of the Municipality's territory in 1991 and unite it with the self-proclaimed autonomous Serbian unit in Croatia, which was considered the first step toward the unification of all territories perceived as constituent parts of the imagined Great-Serbian state. The Municipality's organization of the Serbian Democratic Party, which enjoyed strong support of the local Serbian population, acted as the political backbone of the process. Other political and social organizations enjoying the favor and support of the Serbs followed the same agenda. Local Serbs proved highly susceptible to the propaganda telling them that the new Croatian state, the Republic of Croatia, was an entirely unacceptable framework to live in, since it was in essence, as it was persistently claimed, nothing but a resurrected Independent State of Croatia (NDH). Those were the origins of the events that are going to lead to an armed rebellion of local Serbs in the territory of the Municipality of Grubišno Polje, and soon to an open armed clash. In such circumstances, the organization of Croatian defensive forces was a necessity in the face of brutal attempts of the Serbs to establish an ethnically cleansed territory. At the end of October and the beginning of November 1991 Croatian forces launched a swift attack and managed to defeat the rebel forces completely and free the Municipality's occupied territories, dealing the first major blow to Serbian expansion in Western Slavonija.

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: Grubišno Polje (municipality and town), Bilogora, rebel Serbs, Homeland War, Operation *Otkos-10*, terrorism.